

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

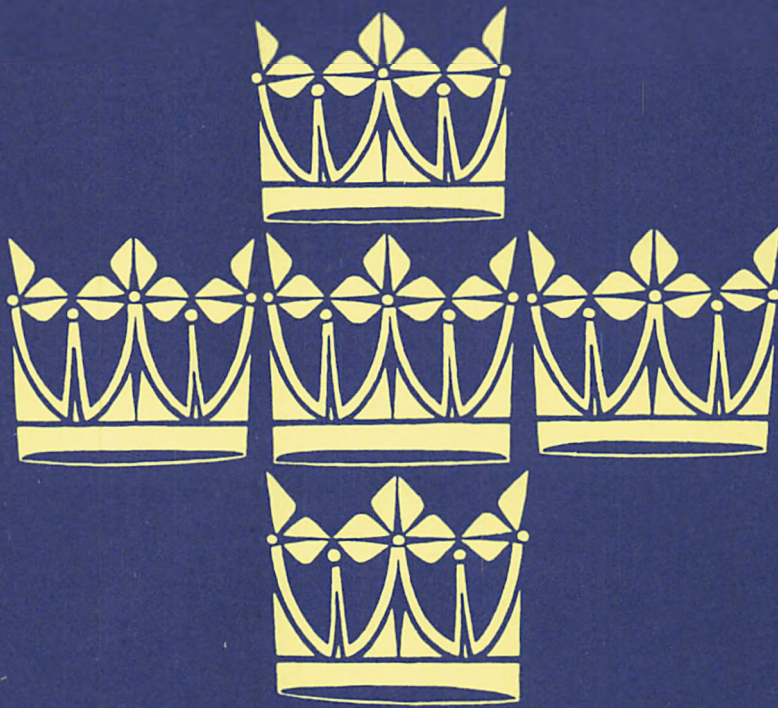
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

<i>Hans Cappelen:</i>	
Militærheraldikeren og avdelingsmerkene	237
<i>Thorbjørn Bergersen:</i>	
Den norske hærs avdelingsmerker	241
<i>Harald Nissen:</i>	
Baroniet Rosendals heraldikk	257
<i>Per Hougaard:</i>	
Monoklen – et »adelsmærke«	276
Heraldica varia	281
Heraldisk litteratur siden sidst	291
Ottfried Neubecker 1908–1992	300

Dette hæfte er udgivet med støtte fra Nordisk publiceringsnævn for humanistiske tidsskrifter (Danmark) og Alfred Goods Fond.

Militærheraldikeren og avdelingsmerkene

Av *Hans Cappelen*

Som en stilsikker og gjennomtenkt rekke, presenterer den norske hærs avdelingsmerker seg i dag. Mannen som har hovedæren for dette, er generalmajor *Thorbjørn B. Bergersen*. Han er kunstneren som utformet merkene som våpenskjold. Dessuten har han gitt grunnelsene for merkenes heraldiske innhold. Ikke minst har han selv den militær-faglige kunnskap og autoritet; noe som var viktig da motivene i det enkelte våpenmerke skulle velges. Det er jo dessverre vanlig at man får inn mange overleste og historieløse utkast som så må lukes bort, når nye offentlige våpen skal komponeres. Da er det en fordel med en kyndig person til å veilede og til å stå på prinsippene med en viss fasthet. Her var generalmajor Bergersen så avgjort rett mann, på rett plass og til rett tid.

Vi hadde tidligere en ganske uheldig serie avdelingsmerker for Hæren i perioden 1957–1985. Førstearkivar Hallvard Trøttestad rykket ut med kraftig kritikk allerede da merkene ble offentliggjort i 1957. Han sendte raskt et brev til Forsvarsdepartementet med kopi til Utenriksdepartementet som myndighet for riksvåpenet. Avdelingsmerkene ble stemplet av Trøttestad som »dårlige varemærker eller som forvirret blanding av kvasi-heraldikk, malerisk naturalisme og amerikansk tegneseriestil.« (Det sinte brevet er gjengitt i *Norsk Militært Tidsskrift*, Oslo 1957, s. 536–539.)

I noen grad hadde nok dessverre Trøttestad seg selv å takke. Han sto bak forslagene fra Hærens »Merkekommission av 1949« (den såkalte »Just-kommisjonen«, etter lederen, oberst Just). De 45 forslagene var sterkt stiliserte og vant liten gjenklang i militære kretser. Dette ville Trøttestad visstnok ikke ta noe hensyn til, ja, ikke engang diskutere nærmere. Da hærordningen deretter ble endret, passet ikke alle disse merkene. Trøttestad ble så ikke engasjert til å omarbeide dem. Han fikk ingen innflytelse på de neste avdelingsmerkene før de forelå i 1957. Mange var nok enige i en del av Trøttestads kritikk. Men merkene var allerede lansert og i produksjon bl. a. som tøymerker. Det var da selvfølgelig nokså upraktisk å tenke seg at avdelingsmerkene kunne bli omgjort med det første.

Gjennom 1970- og 1980-årene ble det arbeidet med å lage nye avdelingsmerker for Hæren. Thorbjørn Bergersen spilte en sentral rolle. Det lyktes ham å utforme nye merker ved å kombinere egne ideer og enkelte forslag fra avdelingene. Han benyttet også noen ideer fra de eksisterende merker og fra enkelte av Trøttestads utkast. Resultatene fra denne prosessen ble endelig satt i god stil og orden.

Forsvarets Overkommando støttet Bergersens nye forslag. De fleste av disse avdelingsmerkene ble approbert i 1985.

Da satt H. M. Kong Olav V sin egenhendige underskrift på Bergersens fargelagte skjoldtegninger.

La oss se litt på disse merkene under ett. Selve *betegnelsen* »avdelings«-merke refererer seg til forskjellige enheter i Hæren – også skolene. Det dreier seg om kjennetegn for enhetene. Rent praktisk brukes merkene ved at de sys som stoffmerker på uniformer, men de brukes også på andre måter som avdelingens kjennetegn.

Ordet »Compagniemærker« kjennes tilbake i forrige århundre som betegnelse for forskjellige farge-sammensetninger på luedusker (»pompons«), jfr. Kongens armebefaling den 14. juli 1818. Ordet avdelingsmerker brukes også i Danmark; se Carl-Gustav Schøllers bok »Hærens avdelingsmærker efter 1945«, Fredrikssund 1991. I Danmark er det utstansede metallmerker av symbolsk og tildels heraldisk karakter, som brukes på mannskapenes uniformer nokså likt med de norske tøyavdelingsmerker. I engelsktalende områder er det ikke snakk om »coats of arms« for de tilsvarende merker, men »badges« – dvs. merker som ikke står i skjold eller har fast bakgrunnsfarge. Det vanlige utenom Norge er at merkene er støpt eller utstanset i metall, eventuelt påsydd et farget tøyestykke. I flere land er imidlertid i den senere tid de militære avdelingsmerker blitt utformet som skjoldmerker.

Hos oss er hele merket formet som et normalt *våpenskjold*. Dog har skjoldene ikke noe fast ytre utstyr som innramming, krone, hjelm e.l. Dette i motsetning til Det norske Sjøforsvarets skjoldmerker med tauverk og plate samt Luftforsvarets sirkulære merker med skriftbånd. Begge disse typer avdelingsmerker har norsk kongekrone øverst.

Det norske forsvarets felles institusjoner har imidlertid skjold uten innramming, men med kongekrone – noen av

dem har også en plate mellom skjold og krone der institusjonens initialer er plassert. Bergersen har utformet noen av fellesinstitusjonenes skjoldmerker bl.a. sanitet, rekrutterings- og mediatjenesten, karttjenesten m. fl. (Selv har jeg utformet skjoldene til tele- og datatjenesten og rasjonaliseringstjenesten.)

Forsvarets Overkommando har tre sverd i sitt kronede skjold, og dette er brukt som fargelagte, små metallskjold på brystet til uniformer. Bare Forsvarsjefen har en tradisjonell våpenoppstilling med skjold (tre sverd), hjelm, hjelmklede og hjelmtegn (oppstigende, norsk løve).

Avdelingsmerkene er noe annet enn Hærens såkalte *funksjonelle tjenestetegn*. Innen samme avdeling (institusjon, skole) tjenestegjør det nemlig personell som har forskjellig faglig bakgrunn.

Dette personell har fått sine egne kjennetegn. En kategori av personellet er infanterister, kavalerister osv. En annen er: feltprester, musikere, jurister osv. Begge kategoriers tjenestetegn bæres på uniformer, gjengis på trykksaker o.l. Merkene kalles »våpenartmerker«. De har et symbolsk motiv i stilisert form, men de er ikke ment som vanlige, heraldiske våpen. Selvom de er uten skjold og skjoldtinktur, er de likevel utvilsomt beslektet med heraldiske våpenmotiver. Jeg går ikke nærmere inn på dem her, men generalmajor Bergersen har formgitt også disse tjenestetegnene og står bak den heraldiske påvirkningen vi kan se hos dem.

Uniformsmerker for militære avdelinger kjenner vi noe bakover i tiden. Men i heraldikkens første tid i middelalderen var det bare aktuelt å bruke lederens, hærførerens, våpenmerke eller »badges«. Egne kjennetegn for avdelinger ble bare utviklet som *janer* av forskjellige typer. Ja, det er faktisk først i vårt eget århund-

re at fargelagte kjennetegn av heraldisk type fikk utbredelse som faste avdelingsmerker på uniformer. Under 1. og 2. verdenskrig ble det samlet store mengder militære mannskaper som ble konfrontert med hverandre. Det ble da behov for en rask og grei identifikasjon av militære enheter ved hjelp av kjennetegn. Samtidig måtte kjennetegnene ikke gi fienden særlig mye informasjon. Dermed ble det ofte fort laget enkle fargede merker uten de vanlige krav til innhold og form for statlige kjennetegn. Da forholdene ble mer fredelige etter 2. verdenskrig, kom det inn krav om mer gjennomarbeidede merker. I flere land er utviklingen nokså lik den i Norge: gradvis har man gitt merkene mer og mer heraldisk innhold og form.

Innholdet i den norske hærs avdelingsmerker har »i Bergersens tid« fått en streng disiplin med enkle figurer. Det er bare én figurtype i hvert skjold, eventuelt kombinert med heroldsfigur – deling eller kløvning. En reduksjon til halve figurer eller til bare et dyrehode, ser vi i noen av merkene. Dette er i god overensstemmelse med heraldisk tradisjon; det er bare det nødvendige som skal med i et våpen. Skjoldmotivet skal være tydelig og lett å kjenne igjen. Disse eldgamle normer ble nettopp til ut fra praktiske behov ved krig og kamp.

Vi kan se at Hæren ikke har valgt noen våpenmerker ene og alene med (geometrisk) *heroldsfigur*. Alle har en såkalt »alminnelig figur«. Kanskje syntes man at heroldsfigurene alene ville gi et for lite militært inntrykk? Det er isåfall ikke nødvendigvis riktig, etter min mening.

Litt diskutabelt er våpenmerkene for Hærens skoler med moderne figurer: kjemiens retorter og vanlig fallskjerm. Det er også et spørsmål om man ikke la for store begrensninger på den heraldiske fantasi, når man godtok samme vå-

penfigur for de ulike avdelinger i det samme distrikt, bare med tinkturene differensiert eller med tillegg av heroldsfigur. Dette er likevel skjønsmessige spørsmål og avhenger mer av personlig smak og behag.

Det samme kan vi nok si om valget av Bjarkøy-ættens forskjellige våpenfigurer i flere militære merker. Disse figurene går jo også igjen i noen kommunale våpenskjold. Riktignok var denne middelalder-ættens medlemmer mektige og rike i Nord-Norge, men dens forskjellige seglmotiver er nå nesten presset til siste dråpe i nyere offentlig heraldikk. Her har man gått for langt, synes jeg.

Selvom noen av avdelingsmerkene ligger nær eldre, velkjente våpen (bl. a. Forvaltningsskolen og Bremens byvåpen, Stabsskolen og Colonnas ættevåpen), er merkene ikke helt identiske. Når våpnenes innehavere og bruksområder er såpass forskjellige, vil det neppe kunne bli noen praktisk forvekslingsfare. Men litt respektløst er det vel overfor de gamle våpnene?

Den kunstneriske *utformingen* er et kappittel for seg. Bergersen er også kunstner; og en erfaren og nøyaktig kunstner. Vi ser at det er arbeidet mye med formgivning. Silhuetten til figurene viser mange fint formede detaljer kombinert med streng forenkling. Flatestilen er benyttet i merkene med de krav denne stiler til figurenes silhuetter. Figurenes omriss skal stå frem i kontrast til bakgrunnsfeltet, men formgivning og farge-setting skal også harmonere og balansere mellom figur og bakgrunn. De innvendige streker i figurflatene er bare sekundære. I merkene er det lagt vekt på et krigersk utseende hos dyr, fugler og fabelvesener, slik heraldisk tradisjon krever. I det hele tatt er det intet tilfeldig eller lettvindt over Bergersens stiliseringer av figurer.

Det er velgjørende å se at avdelings-

merkene i sin stil er selvstendige og ikke noen slappe kopier av eldre forbilder, slik man ofte ser. Samtidig er utformingen fullt ut heraldisk. Typiske er fabeldyrene som alle har fått med sine regulære bestanddeler. Dyrene har åpen kjeft, viser tunge og flekker tenner, slik de har skullet gjøre helt siden heraldikkens eldste tid.

De personlige tolkninger har den heraldiske kunstner i og for seg adgang til. Men form og stiliseringsteknikk er i høy grad bundet til normer og tradisjoner, slik at kunstneren får en ganske krevende oppgave. Ikke alle greier å få dette til. At Bergersen behersker denne kunstarten er det imidlertid ikke tvil om, når man ser hans fine tegninger av Hærens avdelingsmerker.

Generalmajor Th. Bergersen har utført sin store heraldiske innsats i fritiden og utenom fullt arbeid som høy offiser i Hæren. Alt uten noen økonomisk godtgjørelse. Dette arbeid står det respekt av. Mange takker ham for å ha hevet nivået så mye på et betydningsfullt, heraldisk område. En mengde mennesker kommer i kontakt med Hærens avdelingsmerker, enten det er i militærtjeneste, eller det er i annen kontakt med avdelingene rundt om i landet.

For sitt heraldiske arbeid ble generalmajor Thorbjørn B. Bergersen hedret i 1989 med den norske Forsvarsmedaljen med laurbærgren.

Den norske hærs avdelingsmerker

Av Thorbjørn Bergersen

Bakgrunn

Hærens avdelingsmerker baserer seg på heraldiske forutsetninger. Innledningsvis skal vi derfor ganske kort redegjøre for det grunnlag og de forutsetninger som har vært fulgt ved utformingen av merkene.

Heraldikk er et strengt ornamentalt system som opprinnelig ble skapt ut i fra militære behov for å gjenkjenne hverandre på slagmarken. Stridsantrekket, dvs. hjelm, rustning osv., var nøytralt og tilknapet. Kampene skjedde mann mot mann og situasjonen var kaotisk og uoversiktlig. Det ble derfor etter hvert tatt i bruk visuelle kjennetegn, for å forhindre misforståelse og sikre valg av rette motstandere. Kjennetegnene eller symbolene måtte være lett synbare og forståelige og fikk derfor en bestemt stilistisk karakter i motiv og form. Men de skulle også være dekorative innenfor en fast og enkel formgivning.

Hærens nye merker baserer seg på den opprinnelige nøkterne utforming og skiller seg i denne sammenheng fra mange andre merkeløsninger, i og utenfor landet.

De heraldiske regler som ble lagt til grunn var:

- Figuren dvs. selve symbolet innpasses på et gotisk sjold og skal utfylle feltet så mye som mulig.
- Figurinnholdet skal fortrinnsvis bare ha ett motiv.
- Figuren skal forstås med omrisslinjer og være uten skygger etc. Den skal ha »flatekarakter« og perspektiver skal ikke forekomme.

- Figuren skal være tidløs og stilisert uten detaljer. Karakteristiske kjennetegn skal fremheves eller markeres.
- Identifiserbare figurer skal nyttes og ikke grafiske former.
- Merket skal inneholde en farge og ett metall.
- Farge skal ikke grense mot farge og ikke metall mot metall.
- Fargene er rødt, blått, sort og grønt. Metallene gull (gult) og sølv (hvitt).
- Tekst og bokstaver skal ikke forekomme som integrert del av merket.

Arbeidet med å utforme de nye merker i Hæren startet i 1979. Det var mange avdelinger og institusjoner som hadde et identifiseringsbehov, men det var nødvendig å begrense antallet, ikke minst av økonomiske grunner. Generalinspektøren for Hæren bestemte derfor at avdelingsmerker bare skulle utformes for sentrale skoler og de operative elementer i Hæren. Dette innebærer at personell i Hæren bærer på sin uniform merket for sin krigsavdeling.

Figurene i merkene bygger i hovedsak på nye ideer, men også på tidligere merker eller forslag fra Merkekommisjonen av 1965.

Bortsett fra avdelingsmerket for H.M. Kongens Garde (og HFK) som er tegnet av H. Trættemberg, er øvrige merker utformer av Th. Bergersen.

For avdelinger med faner ble dominerende farge i denne nyttet som bakgrunn på skjoldet. For sammenslåtte avdelinger, ble bakgrunnen tofarget i samsvar med heraldiske regler.

For å redusere antall forskjellige merker, fikk brigadene samme figur som vedkommende LF/FDI, men med sort bakgrunnsfarge. En slik ensartet løsning identifiserer på en enkel måte brigadene.

Det første symbol som ble utformet og godkjent av H. M. Kongen den 28. nov. 1979, var intet avdelingsmerke, men et etatssymbol; nemlig Hæremblemet. Et *avdelingsmerke* er nemlig et bildekjennetegn som identifiserer en bestemt avdeling/institusjon/skole i Hæren. Slike har en ansvarlig sjef og er organisert i henhold til fastlagte mønstre og egne oppsetningsplaner.

Forsvarsgrenen Hæren er ikke en slik avdeling og symbolet har derfor fått en noe annen utforming enn hva de nevnte regler strengt tatt tilsier. Emblemet som består av en frittstående Riksløve flankert av to oppreiste sverd under krone på en nøytral heraldisk bakgrunn, dvs. en firkant, har en enkel symbolikk. Sverdene er Hæren og løven nasjonen og utlagt innebærer dette: Hæren verger land og folk.

Operative elementer

Distriktskommando Østlandet (DKØ). I grønt tre oppadstigende piler i sølv hvorav midtre er lavere.¹

DKØ hadde tidligere et merke med bølgelinjer som ikke kunne videreføres p.g.a. likhet med enkelte kommunevåpen. Innledningsvis var det på tale å nytte en fembladet rose som nytt symbol. Rosevåpenet var knyttet til Håkon V som suverent regjerte i Sønnsfjeldske Norge. Som hertug og konge la han sterk vekt på forsvaret av Sør-Norge, bygget Akershus festning osv.² Fanen til Brig S har derfor en bord belagt med roser.³ Den endelige løsning ble imidlertid tre piler.⁴

Dette er et utmerket militært heraldisk symbol og pilene antyder de tre hovedområder i DKØ: Øst og vest Oslo

Hæremblemet.

fjorden og det sentrale Østlandsområdet.

Symbolet gir en historisk forankring og uttrykker en offensiv holdning.

De farger som tidligere hadde vært nyttet, grønt og sølv ble beholdt i det nye merket. Grønt gir også uttrykk for DKØ's karakter som et innlandsområde.

Distriktskommando Sørlandet (DKS). I blått tre brennende fakler i sølv, hvorav midterste er lavere.

DKS hadde i flere år nyttet tre brennende fakler som sitt symbol. Faklene representerer de tre sørlandsfylkene som inngår i kommandoområdet og er et godt heraldisk motiv. Faklene gir også idéasosiasjon til varder som står for varsling og beredskap. Det var derfor all grunn til å beholde faklene. Flammene fikk imidlertid en mer heraldisk tilfredsstillende utforming i det nye merket.

Fargene ble beholdt som tidligere. Blåfargen skiller seg noe ut i fra den som er nyttet i øvrige av Hærens merker idet den er noe lysere.⁵

Distriktskommando Vestlandet (DKV). I sort en borg i sølv med tårn og bygning.

Borg er et meget vanlig heraldisk motiv som har en militær karakter, men

f. eks. også inngår i Bergens byvåpen.⁶ Figuren kan gis en rekke forskjellige utforminger, og ble tidlig aktuelt som symbol for DKV bl. a. på bakgrunn av Sverresborg og Bergenhus. Sistnevnte er DKV's standkvarter.

Borgmotivet skal i heraldisk sammenheng gis en stilistisk utforming og ikke gjengi en bestemt festning. Men DKV hadde sterke ønsker om å få fram karakteristiske trekk ved Bergenhus som Rosenkranztårnet, Håkonshallen osv. Den endelige løsning ble et kompromiss der figuren av bygningene fikk karakter av Håkonshallen og ett tårn, Rosenkranztårnet, uten at denne kan sies å være en avbildning.

Fargene ga seg selv. Sort og hvitt (sølv) har en særlig tilknytning til Bergen og Vestlandet som gamle hanseatiske farger.⁷

Distriktskommando Trøndelag (DKT). I gull to oppreiste, utadvendte Olavsøkser i sort.

Kong Olav Haraldsson og den kultus som er skapt omkring han som helgen, har en særlig forankring i Trondheim og Trøndelag.

DKT har sitt standkvarter som nabo til Nidarosdomen. Olav den helliges vikinghær brukte langskaftede stridsøkser som er blitt et symbol av nasjonal karakter. Øksen er nyttet i Riksvåpenet og i Den norske Kirkes våpen.⁸ Det var naturlig at den landmilitære regionale ledelse i Trøndelag skulle nytte disse stridsøkser som sitt symbol. Øks er for øvrig et godt heraldisk motiv.

For å unngå likhet med Kirkens våpen ble andre farger enn rødt og gult valgt.

Distriktskommando Nord-Norge (DIV 6). I sort en oppreist løve i sølv med hode i front, sverd i høyre fremlabbe og om halshenger et skjold.

Erling Vidkunsson av Bjarkøy var i sin tid rikets fornemste mann. Han ble drottsete og riksforsander i 1323. En av hans oppgaver var å sikre landegrensene. Erling utbygget og organiserte grenseforsvaret i Finnmark og sluttet fred og grensetraktat mellom Norge og Russland i Novgorod 1326. Erling var seleksjon av kongehuset og hans våpen som er beskrevet ovenfor, hadde mange likhetstrekk med riksvåpenet.⁹ Skjoldet på brystet er imidlertid selve Riksvåpenet. Hans våpen angir klart at Erling skal forsvare Norges rike.

Men Bjarkøy nær DIV 6's standkvarter og med oppgaver tilsvarende som for Erling, var hans våpen særlig velgnet som merke for denne kommando.

Fargene er nøytrale sort og sølv fordi de opprinnelige farger ikke er kjent og man ønsket ingen sammenblanding med Riksvåpenet. Sort er for øvrig heraldisk farge for tapperhet.

Østre Oslofjord forsvarsdistrikt (FDI 1). I blått en krenelert mur i gull med byport. *1. Brigade (BRIG 1)*. I sort en krenelert mur i gull med byport.

Fredrikstad som er FDI 1's standkvarter, er en av de to festningsbyer i vårt land.

Fredrikstads segl fra 1610 forutså utbyggingen av festningsverkene som startet i 1653.¹⁰ Seglet inneholdt bl. a. en omfatningsmur med port. Det er denne figur som nå inngår i FDI 1's merke. Men på et tidspunkt var et bjørnehode et aktuelt alternativ. Alv Jarls våpen fra 1200-tallet kunne ha vært en god løsning.¹¹ Alv bygget bl. a. forsvarsverkene på øya Isegrav ved Glommas munning, dvs. innenfor nåværende Fredrikstads befestninger. Han ble i sin tid omtalt som en »veldig, duelig og lykosalig krigsmann«.

Bjørnen inngår idag i både Fredrikstads og Sarpsborgs byvåpen.¹²

DKØ

FDI 1

FDI 4

FDI 6

BRIG 1

BRIG 5

BRIG 6

FDI 3

FDI 5

HMKG

BRIG 3

BRIG 5

DKS

DKV

FDI 7

FDI 9

BRIG 7

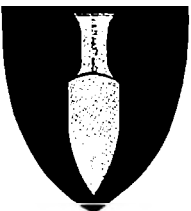
FDI 10

FDI 8

BRIG 9

BRIG 8

Fargene sort og gull har en særlig tilknytning til denne del av vårt land. Ref våpen og flagg for de to byene Fredrikstad og Sarpsborg. Disse farger går da igjen i merket for Brig 1. FID 1 fikk blått som bakgrunnsfarge i samsvar med dominerende fanefarge for IR 1.

Vestre Oslofjord forsvarsdistrikt (FDI 3). I grønt et vikingskip i gull.

3. Brigade (BRIG 3). I sort et vikingskip i gull.

Innledningsvis var det diskutert en rekke forslag om merke for FDI 3 bl. a. løvehode, hellebard, pil og bue osv. Men det ble tilslutt et vikingskip som ble valgt som symbol. Dette til tross for at FDI 12 hadde fra tidligere et vikingskip i sitt merke. Men det viste seg at det forelå en annen og mer nærliggende løsning for FDI 12 og dermed kunne FDI 3 overta dette symbol. Med de rike vikingtradisjoner i Vestfold og Telemark og ikke minst Osebergskipet som er funnet i dette området, er dette et velegnet symbol for FID 3.¹³

Bakgrunnsfargen grønn for FDI 3's merke er i samsvar med dominerende fanefarge for IR 3. Brig 3's merke har sort bakgrunn som de øvrige brigader.

Akershus forsvarsdistrikt (FDI 4). På vertikal kløyvd bunn i blått og grønt et elghode i sølv sett forfra.

Brigade Sør (BRIG S). I sort et elghode i sølv sett forfra.

Brig S har i mange år nyttet elghodet i sitt merke. Det var naturlig å videreføre dette symbolet for såvel FDI 4 som Brig S. Elg er et karakteristisk dyr i de sentrale østlandsområder og er et utmerket heraldisk symbol. Bortsett fra noen justeringer for å innpasse hodet på en skjoldbakgrunn, er den tidligere utforming i hovedsak beholdt som i det gamle merket for Brig S.

FDI 4/IR 4 er slått sammen med det

tidligere IR 2. I samsvar med heraldisk praksis ved sammensmeltinger, er TO farger nyttet som bakgrunn. Grønt som er en jegerfarge representerer IR 2 (Jegerkorpset) og blått er dominerende fanefarge for IR 4. Brigademerket har sort som det var i det gamle merket og som nå nyttes av alle brigader.

Øst-Oppland forsvarsdistrikt (FDI 5). I rødt en birkebeiner i sølv på ski.

5. Brigade (BRIG 5). I sort en birkebeiner i sølv på ski.

FDI 5 hadde fra tidligere en birkebeiner i sitt merke. Bruk av menneskefigurer i våpen ansees som en dårlig heraldisk løsning og en rekke andre forslag ble diskutert. Men birkebeinertradisjonene er sterke i området og tilsvarende figur inngår såvel i kommunevåpen for Lillehammer som i firmamerker.¹⁴ Dessuten har det funnet sted en viss oppmyking av denne regel i senere år ved at flere kommuner har fått godkjent menneskefigurer i sine våpen.¹⁵ Løsningen ble da at FDI 5 fortsatt kunne nytte birkebeineren som symbol, men i en ny stilisert utforming.

Dominerende fanefarge for IR 5 er rødt og denne farge er nyttet som bakgrunnsfarge for FDI. Brig 5 har samme motiv, men med sort bakgrunn.

Vest-Oppland forsvarsdistrikt (FDI 6). I sølv en oppreist bjørn i halvfigur i rødt.

6. Brigade (BRIG 6). I sort en oppreist bjørn i halvfigur i sølv.

Brig 6 hadde fra tidligere en bjørn som merke. Det var naturlig å videreføre dette symbol også for FDI 6. Bjørnen er et karakteristisk dyr for området og inngår bl. a. i fylkesvåpen. En stående bjørn ville ha vært den beste løsning, men da ville likheten være for stor til fylkesvåpen for Buskerud.¹⁶ En gående bjørn fikk for stor likhet med Hammerfest byvåpen.¹⁷

Valget ble da en bjørn i halvfigur.

Heraldisk er det fullt mulig å nytte samme figur, men i en rekke varierende posisjoner. De oppfattes alle som forskjellige. Den oppreiste halvfiguren ga muligheten til å fremheve bjørnens »våpen«, klør og tenner.

Dominerende fanefarge for IR 6 er hvitt, dvs. heraldisk sølv. Dette ble derfor bakgrunnsfargen. Bjørnen ble rød fordi også denne farge inngår i fanen. For Brig 6 ble imidlertid bjørnen i sølv (metall) fordi bakgrunnsfargen skulle være sort som for øvrige brigader. Farge mot farge går ikke sammen i henhold til de heraldiske regler.

Hans Majestet Kongens Garde. I sort HMK's monogram under kronen, flankert av to oppreiste sverd i gull på firkantet bakgrunn.

HMKG's merke skiller seg fra øvrige merker i Hæren ved at bakgrunnen er en heraldisk nøytral firkant. Merket ble utformet av heraldikeren Hallvard Trætteberg lenge før de øvrige avdelingsmerker.

Symbolikken i merket er at Garden forsvarer Kongen, symbolisert ved henholdsvis de flankerende sverd og monogrammet. Dette innebærer at HMKG's symbol er av tidsbegrenset karakter idet monogrammet vil endre seg i henhold til hvem som til enhver tid er på tronen.¹⁸ Dette i motsetning til Hærens øvrige avdelingsvåpen som er av varig karakter. Det er derfor ikke urimelig at HMKG's merke har en annen utforming enn de øvrige.

Agder forsvarsdistrikt (FDI 7). I sølv en eikegren i grønt med syv blader.

7. Brigade (BRIG 7). I sort en eikegren i sølv med syv blader.

Merket for Brig 7 var tidligere en bever. Bever er imidlertid intet godt militært symbol. En naturlig løsning for av-

delingene i dette området var eikeløv som er karakteristisk for landsdelen.¹⁹ Dessuten er eikeløv nyttet i mange militære sammenheng som i distinksjoner, luemerker osv. Eikeløv har nemlig alltid vært knyttet til begreper som seier og ofervilje. Antall blader på figuren i merket refererer seg til avdelingens nummer.

Hvitt er dominerende farge i IR 7's fane. Sølv ble derfor bakgrunnsfargen og eikeløvet grønt fordi også denne fargen inngår i fanen. Brig 7 har sort bakgrunnsfarge og eikegrenen ble derfor valgt å være i sølv (hvitt), idet sort og grønt (farge mot farge) ikke kunne kombineres.

Rogaland forsvarsdistrikt (FDI 8). I grønt en nedadrettet dolk i sølv.

8. Brigade (BRIG 8). I sort en nedadrettet dolk i sølv.

FDI 8's område har rike tradisjoner fra eldre tider slik at mange symboler kunne vært valgt.

Når løsningen ble en dolk skyldes dette bl. a. at en slik fra de tidligste tider, ble sunnet ved Madla i nærheten av FDI'ets standkvarter. Dolk er også såvel heraldisk som militært et godt symbol som ofte i internasjonal sammenheng nyttes som merke for eliteavdelinger.²⁰

Bakgrunnsfargen er grønn i samsvar med dominerende farge i IR 8's fane. Dolken i sølv idet hvitt også inngår i fanen. Brig 8 har sort bakgrunn som øvrige brigader.

Hordaland forsvarsdistrikt (FDI 9). I sølv et kronet ørnehode i sort.

Fjordane forsvarsdistrikt (FDI 10). I blått et kronet ørnehode i sølv.

Brigade Vest (BRIG V). I sort et kronet ørnehode i sølv.

Begge FDI'ene (og Brig V) på Vestlandet har samme figur, dvs. kronet ørnehode.

DKT

FDI 11

FDI 13

SHLF

FDI 12

BRIG 13

BRIG 14

BRIG 12

NHLF

BRIG 15

DIV 6

TLF

*FLF, ALTA BN
og VRGR BN*

KS

BRIG N

GP

HJS

GSV

Det er flere grunner for at ørn ble valgt som motiv i denne landsdel. Det tidligere KR 9 (nå Brig V) hadde som merke en ørn. Ørnen er også typisk for området. Men at et ørnehode, som er kronet, tilslutt ble løsningen, har som bakgrunn at Paven i 1247 ga et septer med ørnehode til Håkon Håkonsons kroning på Holmen (Bergenhus).²¹ Bergen var den gang landets hovedstad og sete for regenten.

Bergenhus er idag standkvarter for både DKV og FDI 9/IR 9.

At også FDI 10 fikk samme symbol var et ønske om å fremheve landsdelens samhörighet og felles ansvar for å sette opp den operative enheten Brig V.

Dominerende fanefarge for IR 9 er hvitt (sølv) som derved ble bakgrunnsfargen for FDI 9. Ørnehodet ble sort fordi denne farge også inngår i fanen. Dessuten har kombinasjonen sort/hvitt en egen betydning på Vestlandet som de Hanseatiske farger.²²

FDI 10 burde ha sort som bakgrunn p.g.a. dette er en dominerende farge i IR 10's fane. Men denne bakgrunnsfarge var forbeholdt Brig V i samsvar med den generelle fargeregulering for alle brigader. Blått ble da valgt som bakgrunnsfarge med bakgrunn i Vestlandets karakteristiske trekk som et kystområde.

Møre forsvarsdistrikt (FDI 11). I blått en ørn i gull med utslåtte vinger.

Bjarne Erlingsson av Bjarkøyætten (1287) ble ektefelle til arvingen på Giske gård og gods på Veøy i Moldefjorden. Han ble en mektig og vel ansett høvding på sin tid. Bjarne hadde som familievåpen en griff og en ørn (griff er et heraldisk dyr – halvt løve, halvt ørn).²³ Griffen var allerede nyttet som symbol av Troms fylke (og NHLF), men ørnemotivet kunne nyttes. Et annet forhold var at ørnen er et tradisjonelt viking-symbol, betegnet som SIGRFLUGA,

dvs. seiersfuglen.²⁴ Med sin rike vikingtradisjon i området var dette et meget velegnet symbol for FDI 11. Dessuten er ørnen typisk for kyst, fjord og fjell.

IR 11 har tre farger i sin fane, gult, blått og rødt. Figuren ble derfor i gull (gult) og bakgrunnsfargen blå for å markere områdets karakter som et kystområde.

Sør-Trøndelag forsvarsdistrikt (FDI 12). I grønt en drage i halvfigur i sølv med utslåtte vinger.

12. Brigade (BRIG 12). I sort en drage i halvfigur i sølv med utslåtte vinger.

Dragen er et krigsmerke fra de eldste tider. Dragefaner ble bl. a. nyttet av barbarsjonene østfra så tidlig som fra 2. århundre e. Kr. Olav Haraldson førte en slik fane eller merke i form av en hvit drage eller orm i slaget ved Nesjar i 1016. Sønnen Magnus førte senere Olavs-dragen i Venderslaget. Siden ble fanen arvet videre i ætten og ført bl. a. mot Harald Hårdråde og mot Sverre. Sverre erobret fanen og satte den på plass i Nidaros domkirke i 1177.²⁵

Vikingenes dragefaner fremgår forøvrig på Bayeux-teppet.

En av våre eldste militære symboler måtte naturlig nok videreføres i Hærens nyere merker. Olav den Hellige og hans dragefanes særlige tilknytning til Trøndelag og Trondheim førte til at riktig valg var FDI 12 som har standkvarter i Trondheim. Figuren var imidlertid allerede tatt i bruk av enkelte kommuner bl. a. i Trøndelag og måtte derfor beklageligvis utformes i halvfigur.²⁶

Bakgrunnsfargen ble grønn idet dette er dominerende fanefarge for IR 12. Brig 12 fikk som øvrige brigader sort bakgrunn.

Nord-Trøndelag forsvarsdistrikt (FDI 13). I gull et gauphode i rødt.

13. *Brigade (BRIG 13)*. I sort et gauphode i gull.

KR 13 (nå BRIG 13) hadde fra tidligere gaupe som sitt merke. Da dette er et karakteristisk dyr for området var det naturlig å videreføre dette symbol også for FDI 13. Et forslag til merke med gaue i helligur ble derfor utarbeidet. Imidlertid innen avgjørelse kunne tas, ble dette motiv brukt av en kommune som våpen og en ny figur måtte derfor utarbeides for FDI 13.²⁷ Løsningen ble et gauphode. Dette ga muligheter til å fremheve karakteristiske trekk som tenene og derved gi merket en mer »frykt-inngytende« form.

IR 13's fane er i gult og rødt. Gult (gull) som den dominerende farge ble brukt på bakgrunnen og hodet i rødt. Brig 13 fikk som øvrige brigader sort bakgrunn, men som metallfarge på hodet ble valgt gull.

Sør-Hålogaland landforsvar (SHLF). I rødt to oppstigende parallelle spyd i sølv.

14. *Brigade (BRIG 14)*. I sort to oppstigende parallelle spyd i sølv.

Innledningsvis ble diskutert en båt som symbol for SHLF. Ref. fylkesvåpenet for Nordland. Men for en landkommando var ikke dette et naturlig symbol og løsningen ble to spyd. Antallet refererer seg til kommandoområdets todeling, nord og sør Saltfjellet. Spyd er for øvrig et godt heraldisk motiv og symboliserer også Helgelands rike vikingetradisjoner. Spydet »Selshevneren« som Tore Hund drepte Olav den Hellige med på Stiklestad, går også igjen i landsdelens historie.

Rødt er dominerende fanefarge for IR 14's fane og er derved nyttet som bakgrunnsfarge. Brig 14 har sort som bakgrunn som de øvrige brigader.

Nord-Hålogaland landforsvar (NHLF). På kløyvd bunn i sort og gull vertikal en griff i halvfigur i rødt.

15. *Brigade (BRIG 15)*. I sort en griff i halvfigur i gull.

Familievåpenet til en gren av Bjarkøyslekten var griffen og en ørn.²⁸ Dette heraldiske fabeldyr, kombinert ørn og løve, er en ofte nyttet figur og inngår idag bl.a. i fylkesvåpenet for Troms.

Ørnemotivet i det nevnte familievåpen ble nyttet for FDI 11 p.g.a. Bjarne Erlingsons forbindelse med Giske, men griffmotivet peker seg ut for NHLF som har Bjarkøy innen sitt område. Da griffen allerede var tatt i bruk som helligur ble løsningen en halvfigur.

Nåværende IR 16 er en sammensatt avdeling mellom tidligere IR 16 og IR 15. Begge disse var faneførende og merket til NHLF fikk derfor en kløyvd bakgrunn med dominerende fanefarger fra begge regimenter.

Brig 15 fikk en bakgrunnsfarge som øvrige brigader i sort og griffen metallfargen gull.

Troms landforsvar (TLF). I rødt en springende rein i sølv.

Brigade Nord (BRIG N). I sort en springende rein i sølv.

En springende rein har i en rekke år vært symbolet for både TLF og Brig N. Reinen er en god heraldisk figur som er nyttet av en rekke kommuner²⁹. Det var derfor naturlig å videreføre motivet ikke minst fordi at den store øvingsaktiviteten i landsdelen innebar at avdelingsmerkene var godt kjent av våre allierte. Figuren ble imidlertid justert ved at den ble innstrammet og tilpasset gotisk skjoldform.

Fargene i merkene ble beholdt som før, men Brig N og Brig S's mangeårige bruk av sort bakgrunn ble bestemmende for valg av farge for øvrige brigader.

Finnmark landforsvar (FLF) (og Alta bn, Vtgr bn). I rødt et vargehode i gull.

Garnisonen i Porsanger (GP). I blått et vargehode i gull.

Garnisonen i Varanger (GSV). I sort et vargehode i gull.

FLF's merke var det første som ble utformet i den nye merkserie. Tidligere hadde de som symbol en ulv i helfigur. Ulven har en særlig tilknytning og betydning i denne landsdel og er dessuten et dyr med en karakter som gjør det særlig velegnet som et symbol for militære avdelinger. Det var derfor all grunn til å videreføre symbolet. Ulvens langstrakte form var vanskelig å innpasse i et skjold og løsningen ble derfor hodet. Dette ga muligheten for å få fram karakteristiske trekk som vaktksomhet, aggressivitet osv. og dermed gjøre det enda mer velegnet som et militært symbol.

For å få fram samhörigheten innen Finnmark fikk også de to stående avdelinger GP og GSV, samme symbol. I tillegg fikk Alta bn og Varanger bn tillatelse til å nytte samme merke som FLF.

Bakgrunnsfargene for GP og GSV ble bestemt ut i fra deres fanefarger som var henholdsvis blått og sort. Dermed var det naturlig at FLF fikk rød bakgrunnsfarge slik som TLF.

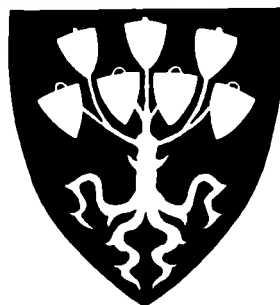
Hærens forsyningskommando (HFK). Kløvd av rødt og blått med på kløvningen et tre med syv skjold i grenene, alt gull.

HFK's merke er utformet av H. Trætberg. Opprinnelig var roten tredelt. Roten representerer forsyningsvåpnene og treets grener forbrukerne. Da intendanturen ble innpasset i HFK i 1986, fikk roten fire forgreninger.

Sentrale skoler

Hærens stabsskole (HSTS). I rødt en oppadstigende søyle med kapitèl i gull.

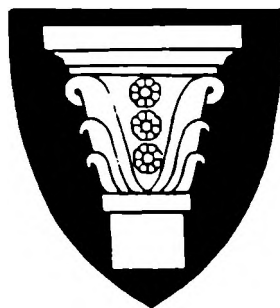
HSTS har lenge nyttet en kapitèl som merke. Symbolikken var god; kapitèl er toppen på en søyle som bærer byggverket. Det var derfor all grunn til å videreføre merket.

HFK

Men det tidligere merket hadde også en rekke andre dekorative elementer av symbolsk karakter. Det ble derfor symbol på symbol. Når så heraldikken forutsatte at figuren skal være kjennelig i silhuett, var det nødvendig med en betydelig forenkling. Til tross for de heraldiske betenkeligheter ble enkelte symbolske elementer beholdt som et kompromiss, bl.a. de tre blomster som representerer vårt gradssystem. Dette ble akseptert fordi et kapitèl normalt har en dekorativ utforming og de nevnte elementer kunne oppfattes som en integrert del av et mønster. Fargene fra det tidligere merke ble beholdt i det nye.

Krigsskolen (KS). I sort en oppreist kronet løve i sølv med øks.

HSTS

Under den siste krig fikk Krigsskolen i England et merke på firkantet bakgrunn som innholdt Riksløven. Merket var fortsatt i bruk da Hæren skulle innføre sin nye merkeserie. Det var naturlig å videreføre dette symbol på ny skjoldbakgrunn. Løven fikk imidlertid tilsvarende utforming som i Hærens emblem. Merket møtte nok noe motstand fra heraldisk hold idet i en sort/hvitt gjengivelse er det likt Riksvåpnet til tross for manglende krone og bredere skjold. Men Krigsskolen hadde hevd på merket etter mange års bruk. Innvendingene skulle eventuelt ha meldt seg tidligere.

Men for å forsterke forskjellen mellom KS merke og Riksvåpen ble bakgrunnen sort og løven i sølv (hvitt). Kadettene hadde også i mange år nyttet Riksløven i sølv på sin uniform. Sølv er for øvrig metallfargen på Hærens hovedvåpen, infanteriet. Det var derfor all grunn til at løven i merket skulle ha denne metallfarge.

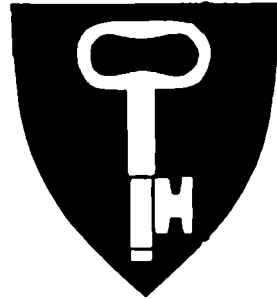
Hærens forvaltningsskole (HFS). I rødt en vertikal nøkkel i gull.

Nøkkel er et heraldisk og gammelt symbol også internasjonalt, som forbindes med forvaltning og ansvar. I eldre tider bar husfruen på seg nøklene til gårdens forråd, som hun forvaltet. En nøkkel var derfor et velegnet symbol for HFS og den som er gjengitt på merket, er en konkret nøkkel som i sin tid ble brukt for å låse en forvaltningskasse i Hæren.

Nøkkelen ble i gull (gult) og bakgrunnen rød.

Forsvarets ABC-skole (FABCS). I sort to korslagte retorter i gull.

Hæren har ansvaret for denne skole. Utforming av et merke for en skole som omfatter atom (A), bakteriologiske (B) og kjemisk (C) krigsføring ut i fra vernehensyn, bød på problemer. Dette er tre

HFS

forskjellige felter som vanskelig kan dekkes på en enkel og heraldisk måte med ett symbol.

Retortene var nærliggende å bruke, kanskje gjengitt tre ganger for å markere de tre fagområder. Men den er håpløs usymmetrisk og resultatene ble ikke gode.

Den beste løsning ble derfor å basere seg på det internasjonale og standardiserte tegn på ABC/kjemiske enheter, dvs. korslagte retorter. Det er en viss heraldisk betenkelighet med korslagte symboler, men disse kunne ikke være utslagsgivende når andre løsninger ble dårligere.

Fargene som ble valgt var gull (gult) på retortene idet denne farge har en spesiell betydning i denne tjeneste, og sort som bakgrunn.

FABCS

Hærens jegerskole (HJS). I rødt en vinget fallskjerm i sølv.

Hærens jegerskole hadde i noen år nyttet et merke der figuren var en fallskjerm med vinger.

Det er en heraldisk forutsetning at figuren skal være enkel og usammensatt. I andre land er man imidlertid ikke like kategoriske når det gjelder å praktisere disse regler. Men også vi har eksempler på at vinger er kombinert med en figur, f.eks. Luftvernartilleriets brennende bombe med vinger.³⁰ HJS spesielle karakter gjorde det derfor naturlig at vinget fallskjerm kunne videreføres som symbol, men da i en mer forenklet form tilpasset utformingen av Hærens øvrige merker.

Bakgrunnsfargen gav seg selv på bakgrunn av et ønske om å tilnærme seg tjenestens spesielle luefarge. Figuren fikk sølv som metallfarge.

*Bruk av avdelingsmerker*³¹

Et avdelingsmerke er et billedkjenne-tegn som identifiserer en bestemt avdeling/institusjon i Hæren.

Ved sin godkjennelse må de oppfattes som offentlige våpen og har derved et rettsvern mot uhjemlet bruk. Hæren og den enkelte avdeling/institusjon er eiere av sine merker og misbruk kan straffes. Dette forhindrer ikke tjenestlig bruk og skal merkene nyttes på f.eks. suvernirer, skal tillatelse innhentes fra sier. Om nødvendig må prøver godkjennes.

Avdelingsmerkene skal presenteres på verdig og kvalitetsbevisst måte. De er et symbol for vedkommende avdeling eller institusjon og den myndighet og kompetanse den representerer. Merkene må derfor ikke nyttes i utrengsmål eller bli overeksponert. Og når de brukes kreves såvel en teknisk, estetisk og heraldisk kvalitet.

Avbildning kan være i farger eller sort/hvitt. Fargene som nyttes skal være i henhold til internasjonalt RAL system slik disse er fastlagt av HST. Det er ikke alltid mulig å gjengi en metallfarge og da nyttes erstatningsfargene; gult eller hvitt. Gjengivelse i sort/hvitt kan gjøres på flere måter. En »tung« type der hele flater er sorte eller skraverter og en »lett« type der bare konturlinjen er nyttet. For visse avdelinger kan sort/hvitt utførelse innebære identifikasjons-problemer. Nytt f.eks. et FDI eller LF sort som erstatning for en heraldisk farge, vil utførelsen bli lik brigademerket. Her kan f.eks. skravering eller bare bruk av konturlinjer være en bedre løsning. Som hovedregel bør imidlertid tilstrebtes at avdelingsmerker gjengis i farger.

Avdelingsmerker skal plasseres så fritt som mulig i forhold til tekst og annet grafisk utstyr.³² Merket skal således ikke være et underordnet ledd til annet dekorativt eller typografisk utstyr. Plasseringen av flere merker skal være i samsvar med heraldiske regler. I horisontal rekke er fremste plass helt til venstre for tilskuer. Videre øverste plass i en vertikal rekke. Høyere myndigheters merke settes foran lavere. Reglene innebærer ikke at flere merker kan settes sammen innenfor en skjoldramme, flagg osv. Heller ikke settes sammen som et kombinasjonsvåpen eller tett inntil hverandre (alliansevåpen).

Riksvåpenet kan ikke nyttes sammen med avdelingsvåpen. En sammenstilling av f.eks. Riksvåpenet og et avdelingsvåpen/skolemerke på et vitnemål, er forbudt i henhold til UD.

Som det fremgår er bruk av avdelingsmerkene underlagt visse regler og bestemmelser. Bruk av slike merker kan lett utarte seg og bruken av slike krever derfor overvåking og kontroll.

Noter ved Hans Cappelen:

1. Beskrivelsene av Hærens »merker« følger ikke helt blasonerings-prinsippene for nyere norske kommunevåpen. Imidlertid er beskrivelsene utvilsomt å forstå som autoritative og heraldiske blasoneringer.

Hærens blasoneringer gir uttrykk for at det er våpenmerkenes innhold – tinktur- og figurkombinasjonen – som utgjør deres faste identitet. Den konkrete utformingen kan imidlertid variere innenfor de heraldiske stiliseringsregler. Skjoldene har dog en fastsatt form. Det såkalte »strykejernsskjoldet« skal brukes for Hærens våpenmerker.

Hærens blasoneringsteknikk går bl.a. ut på at figurens tinktur ikke settes foran figuren, men etter og markert med preposisjonen »i«. Ord som »vertikal« og »halvfigur« brukes i Hæren, men ikke i kommunenes blasoneringer.

2. I mynt og stenskuptur ble Håkon i sin hertugtid symbolisert med et rose-diadem, se bl.a. Hallvard Trætberg, Borg i segl, mynt og våpen (Oslo 1967) side 38 ff.

3. I segl fra Håkon V's hertugtid er det skjold med løve innenfor en bord. Se Chr. Brinckmann, Norske Konge-Sigiller og andre Fyrste-Sigiller (Kristiania 1924) plansje X og XI.

4. Tre piler ses også brukt som helgen-symbol for St. Hallvard. Han var fra området ved Drammensfjorden. Se bl.a. Hans Cappelen og Knut Johannessen, Norske Kommunevåpen (Oslo, 1967) s. 73–77 (angående Oslos byvåpen med St. Hallvard-motiv).

5. Fargenyanser har i prinsippet ikke noen betydning for merkets heraldiske innhold, dvs. blasoneringens angivelser, ifølge internasjonal, heraldisk teori.

Det er dog fast praksis hos Riksarkivet ved nye kommunevåpen å kreve en »normal-utførelse« i en lys og ren blåfarge, hvis våpenet har blått.

6. Se nærmere om Bergens gamle byvåpen i Cappelen og Johannessen (1987) s. 146–147, og i Oluf Kolsrud, Bergen Bys Segl, Vaaben, Farver og Flag (Bergen 1921).

7. Se Kolsrud (1921), s. 188, om det hanseatiske kontorets våpenfarger: Kløvd av gull og rødt, i 1. felt en svart ørn ut fra kløvnningen, i 2. felt en sølv stokkfisk med gull kronc.

8. Øks i riksvåpenet fra ca. 1280 og økser i

erkebiskopens våpen fra ca. 1455. Se bl.a. Hallvard Trætberg, Borg i segl, mynt og våpen (Oslo 1967) særlig s. 50 ff, om økser og bl.a. symbolisering av forholdet mellom overherre og underordnet.

9. Se tegninger av Erlings segl i H.J. Huitfeldt-Kaas, Norske Sigiller fra Middelalderen, 1. bd. (Oslo 1899–1950) nr. 141 og 449, og skjoldtegnning m. v. i Trætberg (1967), s. 51 og 67.

10. Se mer om Fredrikstads våpen og segl i Trætberg (1967) s. 68–70, og Cappelen og Johannessen (1987) s. 56.

11. Alvs merke og forholdet til Sarpsborgs bysegel og våpen er hovedtemaet i boken Trætberg (1967).

12. Nærmere om de to byvåpene i Cappelen og Johannessen (1987) s. 56 og 61–62.

13. Vikingskip inngår i Sandefjords byvåpen fra 1914 og i kommunevåpenet for Tjølling fra 1971. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 109 og s. 110.

14. Lillehammers byvåpen er fra 1898. Det ville ikke blitt godtatt av Riksarkivet som nytt våpen idag. Se Cappelen og Johannessen (1987), s. 89.

15. Melhus (fra 1979) og Varteig (også fra 1979) kommuner har våpen med menneskeskikkelser som er å opfatte som unntakstilfeller. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 64 og s. 177.

16. Buskeruds våpen fra 1966 har i sølv en opprett blå bjørn: Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 93–94.

17. Hammerfest har fra 1938 i rødt en gående sølv bjørn: Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 93–94.

18. Nå har merket H. M. Kong Harald V's monogram.

19. Mens Aust Agder fylkes våpen fra 1958 har to bjelker som symbol for trelast, har Vest Agder fylke (også fra 1958) i grønt et gull eiketre som våpen. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 117 og s. 125–126.

20. Dolken er annerledes enn kniven: Dolken er et to-egget kort støtvåpen og sjelden i norsk heraldikk.

21. Håkon Håkonssons saga forteller at i Kongens kroning ble det båret to sølv »kongsstaver«, hvorav den ene med en gull-ørn på.

22. Se note 6.

23. Se segltegninger m.v. i Huitfeldt-Kaas (1950) segl nr 2, 1343 og 1344, og Trættestenberg (1967) s. 45–48.
24. Kong Sverres merke eller banner fra ca. 1194 kaltes »Sigrfluga«. Se bl.a. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLFNM) bd. 11, sp. 553.
25. Tegninger av faner og omtale i Trættestenberg (1967), s. 37–39 og KLFNM bd. 11, sp. 550.
26. Heraldisk sett er ikke »halvfigur« noe mindreverdige i forhold til helfigur. Blant Trøndelags kommunevåpen har bare Stjørdal en noe konkurrerende figur: En liggende lindorm. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 188. En drage er en velkjent våpenfigur fra utlandet. En halv drage er sjelden og kan vanskelig skjelnes fra en halv lindorm. Forskjellen på drage og lindorm er henholdsvis fire og to ben. I norske offentlige og private våpen har vi flere lindormer.
27. Hamarøy kommunes våpen (fra 1982) med stående gaupe. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 195.
28. Se segltegninger i Huitfeldt-Kaas (1950) nr. 2, 1343 og 1344, Trættestenberg (1967) s. 45–48 og Cappelen og Johannessen (1987) s. 201 (Troms fylke med hel griff) og s. 203 (Bjarkøy kommune med i blått en halv gull griff, fastsatt 1986, er betenkelig nær avdelingsmerkenes innhold).
29. Kommunene Tromsø med en gående rein og Porsanger med tre springende rein. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 207 og 214.
30. Vinget figur er blitt tillatt i norsk kommunalheraldikk, når det er et gammelt motiv som er tatt opp igjen. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 136: (Finnøy kommune 1983) med vinget pil fra Hestbø-ættens våpen. Våler kommune fikk i 1987 også en vinget pil, med andre tinkturer se Norske Kommunevåpen Suppleringshefte 1988.
31. Bruksreglene er i samsvar med normalforskriftene for norske kommunevåpen som går igjen i de bruksregler som hver kommune selv fastsetter. Se Cappelen og Johannessen (1987) s. 48. Reglene er en videreutvikling av bruksreglene for riksvåpenet i kgl. res. av 20.5.1927.
32. Bruksreglene for trykksaker er utviklet fra Utenriksministerens »Rettleiding« av 1.9.1939 for riksvåpenet på statens trykksaker.

Baroniet Rosendals heraldikk

Av Harald Nissen

I Danmark-Norge ble det i tiden 1671 til 1818 opprettet i alt 28 grevskaper og til 1843 32 friherrskaper (P. Holstein 1988). Av disse finner vi i Norge to grevskaper, Laurvigen (opprettet 1671 for stattholderen Ulrik Frederik Gyldenløve) og Griffenfeld (opprettet 1673). Med dommen over Peder Schumacher greve Griffenfeld i 1676, var det ikke noe mere grevskap Griffenfeld. Men isteden fikk vi i 1684 grevskapet Jarlsberg opprettet for lensgreve Gustav Vilhelm Wedel, på det tidligere Griffenfelds grunn. Grevskapet Laurvigen eksisterer ikke lenger. Grevene Ahlefeldt, som hadde arvet det, solgte det i 1805 til Kongen, som beholdt det etter Kielfreden i 1814. Han solgte det i 1817 til private. Lenets rettigheter falt da bort, og det gikk administrativt opp i Jarlsberg og Larvik amt, i dag Vestfold fylke. Den nåværende innehaver av det tidligere grevskapets eiendommer (Fritzøe) er brukseier G.A. Treschow (1923–).

Grevskapet Jarlsberg er idag stamhus, hvor stamhusbesidderen Gustav Vilhelm lensgreve Wedel Jarlsberg (1931–) er direkte etterkommer av Gustav Vilhelm Wedel.

Av friherrskaper finner vi i Norge bare ett, nemlig Rosendal i Hardanger syd for Bergen. Vi vil se på dette baroniets forhistorie og historie og hvem som har hatt det i sin besittelse. Det blir en avstikker til Rosendals gravkapell i Kvinnherad kirke. Til slutt skal vi foreta en vandring i hovedbygningen (A. Coldevin 1950, s. 319–335).

Ved lensbrev av 14. januar 1678 for baron Ludvig Rosenkrantz (1628–1685)

ble Rosendal opphøyet til baroni eller friherrskap. Det var bare på vel 500 tønner hartkorn, altså bare halvparten av det som kreves for et friherrskap (P. Holstein 1988), så det må ha vært gitt dispensasjon. Kjernen i godset var de gamle setegårder Hatteberg (Hattarberg, hottr = topp), Mel (melr = sandbakke) og Seim (Sæheimr = Sjøgården). Ved siden av dette, eide baron Ludvig Rosenkrantz også meget gods utenom, bl. a. Hovland. Alt dette gods hadde baronen fått ved giftemål med Karen Mowat (–1675). Det var Karens arv etter faren Axel Mowat (1593–1661).

Forhistorien

Disse tre setegårdene Hatteberg, Mel og Seim hadde en gang før vært på samme hånd, nemlig da lendermannen Gaute Johnsson (–1270) satt med gårdene. Han var Håkon Håkonssons og Magnus Lagabøters betrodde mann. Disse tre setegårdene har sikkert hatt sin historie før Gaute Johnssons tid. Men for å sitere dikteren Henrik Wergeland i hans dikt Et gammelnorskt Herresæde: »Bauten paa Høien har intet Tegn, og Saga har glemt hvad hun vidste«.

Hatteberg og Mel gikk i arv i to forskjellige grener av Gaute Johnssons efterslekt, til de kom på andre eieres hender. I 1640 kjøpte Axel Mowat Mel og i 1644 kjøpte han Hatteberg. Den siste kjøpte han av Jens Bjelke, som bl. a. også var eier av Austrått i Trøndelag (H. Nissen 1989).

Axel Mowat var da allerede eier av Seim, som han hadde arvet etter sin far. Seims historie er ikke så godt kjent som

Hattebergs og Mels. Men på 1500-tallet eides den av Christopher Trondsøn Rustung. Hans datter Anna arvet Seim. Etter hennes død gikk den over til søsteren Else Rustung, som var gift med Anders Mowat, far til Axel Mowat.

Siden Karen var den første baronesse på Rosendal, kan det passe å gjøre nærmere rede for hennes slekt (A. M. Wiesener 1930; E. Bakkevig 1941). I Danmarks Adels Aarvog 1904 hevdes det at opprinnelig skulle Mowat være en italiensk adelsslekt med navnet Montealto. Henning Sollied (1932) mener imidlertid at denne påstanden skriver seg fra at i latinske brever i Middelalderen ble slektens navn oversatt til »de monte alto«. Videre mener han at slekten stammer fra Normandi i Frankrike, hvor det opprinnelige navn var Monthaut, som er hentet fra en normannisk lokalitet. Men han gjør ikke nærmere rede for dette eller viser til dokumenter som beviser dette. Han hevder også at slekten på 1200-tallet kom til Nord-Skottland, Orkenøyene og Shetland.

Sollied (1932) mener at den første kjente av slekten var en Patrick Mowat of Balquholly i Caithness. Hans sønn var Anders (Andrew) Mowat til Hovland, som etter 1585 andre gang ble gift med Else Christophersdatter av Rustungslekten, også kalt Else Tronds.

De fikk sønnen Axel Mowat til Hovland, Hatteberg, Mel, Seim, Onarheim, Geresvik, Malkenes, Ask og Axelvold. Han fikk i 1628 bestalling som kaptein, deltok i 1630 i toget mot Hamburg og var senere admiral. I 1622 giftet han seg med Karen Bildt, datter av Knud Bildt og Sidsel Romelsdatter Brun (Brun »i Skåne«) (DAA 1889).

Av dette ekteparet finnes det portretter på Rosenholm slot på Jylland. Rosenholm er fremdeles i Rosenkrantz-slektens eie og har en interessant portrettsamling (S. Heiberg 1985–87). Por-

trettet av Axel Mowat har nede i høyre hjørne påmalt et kløvd våpenskjold med hans foreldres våpen. Det mistenkelige er imidlertid at disse våpnene som er uten hjelm, er forsynt med kroner, som vel skal forestille friherrekroner. Museumsinspektør Steffen Heiberg ved Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg skriver da også i brev til meg datert 6.5.1992: »Alle friherrevåbenerne på de store bilder af Axel Mowat, Frederik Rosenkrantz, Maximilian Rosenkrantz og Ludvig Rosenkrantz med hustruer, samt på billedet af »den brune dreng« af Axel Rosenkrantz, er påmalt efter 1678, hvor Ludvig Rosenkrantz blev baronisert. Jeg vil tro, at våbenerne, som er malet ovenpå billederne er påmalet noget ind i 1700-tallet. Hvornår billederne er kommet til Rosenholm ved vi ikke. Det sandsynligste er, at det er sket da den friherrelige linie uddøde 1723. Måske er våbenerne påmalet, da billederne kom til Rosenholm«.

Axel Mowats og Karen Bildts portretter er gjengitt i sort-hvitt i Wieseners artikkel. Men hva vi vanskelig kan se på bildene i artikkelen, er at på draperiene bak skikkelsene omtrent i skulderhøyde på høyre side finner vi også våpen. Det er sidestilt våpen med hjelm og hjelmtegn og i mindre format enn »friherrevåpnene«. Jeg har fått sort-hvitt kopier av disse to portrettene fra Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Av »friherrevåpnene« har jeg selv tatt fotografier. Men jeg må med skam bekjenne at det gikk i slik hast at jeg ikke la merke til de små våpnene på draperiene. Det så jeg først da jeg fikk bildene fra Frederiksborgmuseet.

Imidlertid når det gjelder »friherrevåpnene« finner vi for Axel Mowat et kløvd våpen med i første felt det kvadrerte våpen for Mowat. Det viser 1. i blått en gull oppreist løve, 2. i rødt et sølv svevende kors, 3. i rødt tre sølv bjel-

Fig. 1. Mowat. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

ker, 4. i blått tre sølv åtteoddete stjerner (fig. 1). Opprinnelsen til dette våpenet kjenner jeg ikke. Men i Bernard Burke's *General Armory* (1884) fant jeg tre skotske familier som alle førte i sølv en oppreist sort løve. Den ene, en baronetslekt fra 1664 hadde i tillegg en sort rand (bort). Det er derfor en mulighet for at løven er det opprinnelige våpen. I det andre feltet finner vi hans mors våpen Rustung, med i sølv en skråbjelke siksakdelt av rødt over sølv. Opp av skråbjelken vokser det tre stenger eller spydskaft. På toppen av disse er noe som med velvilje kan forstille ekenøtter (agerner). Det kan synes underlig med sølv på sølv, men bjelken adskilles på undersiden fra feltet med en sort streng. Sølvfeltet er også en aning mørkere enn sølvet i bjelken. Hos S. T. Achen (1973) er bjelken sinister skrådelt og siksakdelt av sølv over sort, med rødt over skråbjelken og blått under. Videre vokser det tre ekenøtter opp av skråbjelken, men uten noe »spydskaft« (fig. 2).

Hvis vi ser på de sidestilte våpnene på draperiet, kan det se ut som løven i Mowat-våpenet er i et sølvfelt og det er bare to sølv bjelker i 3. felt. Rustung-våpenet har på draperiet også sølv felt og ekenøtter på spydskaft.

Fig. 2. Rustung. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

For hustruen Karen Bildt er friherrevåpenet kløvd av Bildt og Brun. Bildt er i blått tre sølv liljer »mal ordonnées« som franskmennene sier (fig. 3). Jeg kan nevne at det samme våpen føres av den svenske statsministeren Nils Daniel Carl Bildt (1949–). Hans slekt ble nemlig i 1664 introdusert på det svenske Riddarhuset. Mens slekten døde ut i Danmark i 1683, lever den altså stadig i Sverige, delvis med tittel af friherre (Sveriges ridderskaps och adels kalender 1989).

Av Brunslekter finnes det mange. Men av maleriet får vi bekreftet at det må være Brun »i Skåne« med skjold

Fig. 3. Bildt. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

kløvd av rødt hvori en sort ørn fast på kløvningen og sølv, hvori to blå bjelker.

De sidestilte våpen på draperiet ser ut til å være likedan som det kløvde »friherrevåpen«. Men hjelmtegnet hos Bildt ser ut til å være to vesselhorn, og ikke de to jernkledte armene som hver holder en lilje, slik vi ser det hos Achen (1973). Hos Achen har videre de to feltene i Brun-våpenet byttet plass i forhold til det vi ser på maleriet (fig. 4).

Axel Mowats og Karen Bildts datter Karen var altså gift med baron Ludvig Rosenkrantz. Han hørte til en av de eldste og best kjente av Danmarks slekter. Ludvig hørte til Boller-linjen med den legitimerede linjen og friherrene Rosenkrantz af Rosendal (DAA 1985–87).

Ludvig selv var fattig og hans far var født utenfor ekteskap. Dette kommer jeg tilbake til senere i forbindelse med et arkivskap på Rosendal. Men Ludvig ble rikt gift med Karen Mowat i 1656. Svi-gerfarens gård Hovland ble forlatt og Ludvig bygget Rosendal på Hattebergs grunn.

Fig. 4. Brun »i Skåne«. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

Baroniets historie

Rosendal, dannet av de tre setegårder Hatteberg, Mel og Seim ble som nevnt opphøyet til baroni i 1678. Det våpen Rosenkrantzenes på Rosendal førte, viste et hovedskjold med det speilvendte Rosenkrantzvåpen og med friherrekronet gull hjerteskjold med tre røde roser (fig. 5). Det siste henspiller selvfølgelig på navnet Rosenkrantz. Men hvor kommer rosene fra? Rosenkrantzenes har et »talende« våpen, eller rettere sagt »Talende Forbindelsesmiddel mellem Hjelm og Hjelmtegn« (P. B. Grandjean 1919, s. 41), idet navnet kan være avledet av rosekransen som erstatte vulsten på Rosenkrantzenes hjelm (fig. 6). Disse rose-ner finner vi på hjelmen til Otto Nielsen (f.o. 1395–1477) i Gelre-våpenboken (S. T. Achen 1971). Der er Rosenkrantz-våpenet uten løver og bare med sjakkkruten. Løvene skal være kommet fra slekten Eberstein og pleier å være vendt mot hverandre. Men så kan man stille spørsmålet, hvorfor akkurat tre roser (2.1)? Det kan være inspirert av det våpen Dorthe Gundesdatter Lange førte. Det var tre røde roser (2.1) i sølv felt. Hun var gift med Jørgen Rosenkrantz (1523–1596) til Rosenholm. Jørgen var en bror av baron Ludvigs oldefar Hr. Holger Rosenkrantz (1517–1558). En våpen-plate med Jørgen Rosenkrantz' og Dorthe Langes våpen finnes over porten til Rosenholm slott (fig. 7). Det er mulig at baron Ludvig kan ha sett den og blitt inspirert av den.

Rosendal var arvelig bare på manns-siden og fra eldste sønn til eldste sønn. Ludvig Rosenkrantz døde som stiftamt-mann i Kristiansand i 1685. Ti år før var Karen død. Av deres fire sønner døde de to eldste i fremmed krigstjeneste. Den tredje overtok baroniet, men døde etter et års tid. Sønn nr. 4 Axel Rosenkrantz (1670–1723) rykket da opp som lensba-

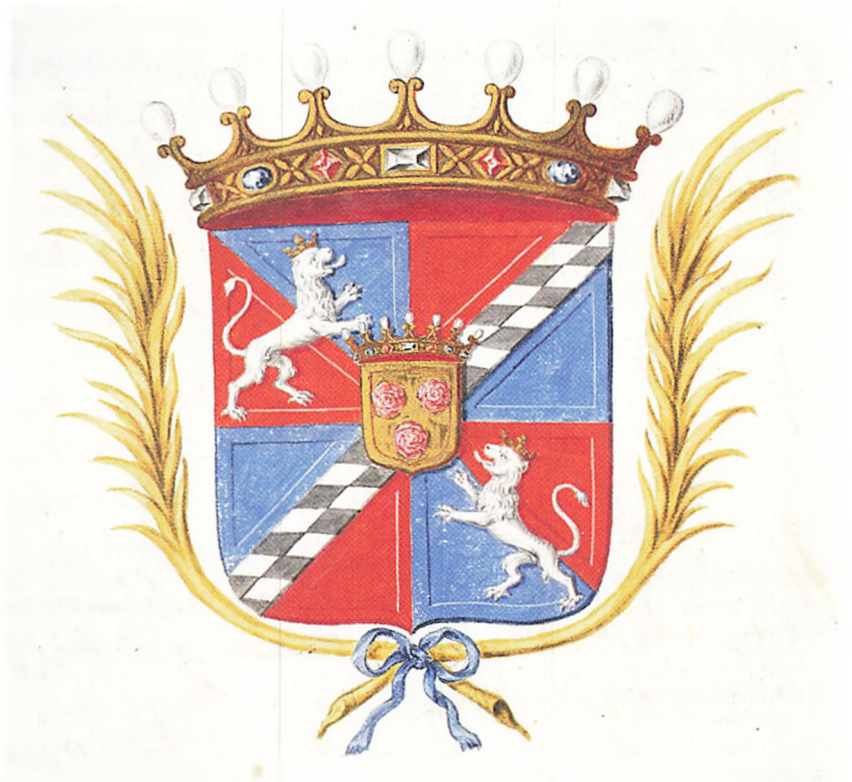

Fig. 5. Våpen for lensbaron Ludvig Rosenkrantz af Rosendal. Fra Kancelliets protokoller med friherrelige patenter, Rigsarkivet, København. Foto. Rigsarkivet.

ron. Han var den eneste av Rosenkrantzene som virkelig slo seg ned på baroniet. Hans kiste finnes i Kvinnherad kirke. Denne kirken nevnes første gang i 1306. Der er Rosendals gravkapell fra 1670-årene hvor vi fremdeles finner 15 kister. Kapellet ble restaurert og sto ferdig i 1971 og Axel Rosenkrantz' kiste er ekstra fin. Så vidt jeg husker fra mitt besøk sommeren 1989, var den trukket med sort fløyel og med anevåpen på hver av langsiden. Men allerede det at det er syv våpen på hver side, gjør at man får mistanke om at noe er galt. På hver side burde det være 1, 2, 4 eller 8 våpen, eller 2, 4, 8 eller 16 våpen tilsammen (tab. 1.)

Fig. 6. Rosenkrantz. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

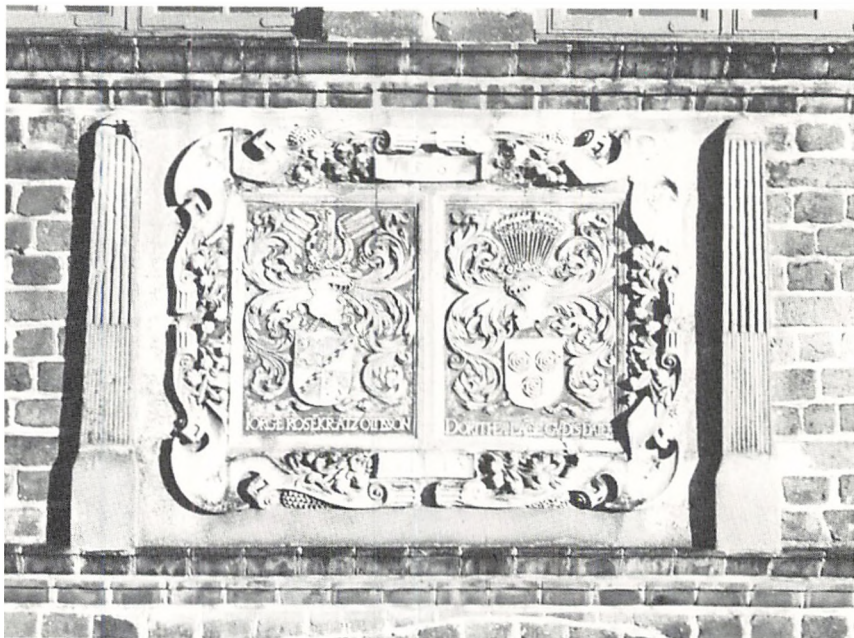

Fig. 7. Våpentavle fra Rosenholm slot med Jørgen Rosenkrantz' og Dorthe Langes sidestillede våpen. Foto: Nationalmuseet, København.

På kisten:		Burde være:	
fedrene	mødrene	fedrene	mødrene
Rosenkrantz	1 Mowat	Rosenkrantz	1 Mowat
Brockenhuus	2 Rustung	v. d. Lauwick	2 Bildt
v. d. Lauwick	3 Bildt	Brockenhuus	3 Rustung
våpen m. bjelker	4 hjelmtegn en fugl?	?	4 Brun
Rosenkrantz	5 ?	Gyldenstjerne	5 ?
v. d. Lauwick	6 ?	?	6 Lunge (Dyre)
Rosenkrantz	7 ?	Skram	7 Schanke
		?	8 Gagge

Tab. 1. Våpenskjoldene på Axel Rosenkrantz' kiste.

		1 Ludvig Rosenkrantz		1 Holger Rosenkrantz		1 Fredrik Rosenkrantz		1 Holger Rosenkrantz	
		1 Justina Ursula van der Lauwick		1 Holger Rosenkrantz		3 Riborg Brockenhuus		5 Karen Gyldenstjerne	
AXEL ROSENKRANTZ		2 Karen Mowat		2 Justina Ursula van der Lauwick		2 Maximilian Goosen van der Lauwick		3 Laurids Brockenhuus	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		4		7 Karen Skram	
		2 Karen Mowat		1 Axcl Mowat		1 Anders Mowat		2	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		6	
		2 Karen Mowat		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		4	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		8	
		2 Karen Mowat		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		1 Patrick Mowat	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		5	
		2 Karen Mowat		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		3 Christopher Rustung	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		7 Karen Schanke	
		2 Karen Mowat		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		2 Daniel Bildt	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		6 Blancefflor Lunge	
		2 Karen Mowat		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		4 Romel Brun	
		2 Karen Bildt		1 Axcl Mowat		3 Else Rustung		8 Bodil Gagne	

Tab. 2. Axel Rosenkrantz' anetavle.

På fedrene side finner vi 1. Rosenkrantz, 2. Brockenhuus, 3. van der Lauwick eller Lawick (bjelke dannet ved bølgesnitt), 4. våpen med en bjelke, 5. Rosenkrantz, 6. van der Lauwick og 7. Rosenkrantz. Ifølge Danmarks Adels Aarbøger burde det være: 1. Rosenkrantz, 2. van der Lauwick, 3. Brockenhuus, 4. ?, 5. Gyldenstjerne, 6. ?, 7. Skram og 8. ?, hvis det skulle være 8 våpen (tab. 2).

Hos Rietstap (1965) finner vi en slekt van Lawick fra Westphalen med et våpen som kunne ligne på det vi finner på kisten. Den franske blasoneringen lyder: »De gueules à la fasce entée d'argent«. Rietstap sier at det på kronet hjelm er en oppstigende sort bønn sett forfra. Våpenet fra Rolland (1967) er ikke helt det samme som på kisten (fig. 8). En slekt fra Flandern fører det samme våpen, men med i skjoldhodet to sporehjul festet i hvert sitt bånd. På Rosenholm slott har de et maleri av baron Ludvig Rosenkrantz' mor Justina Ursula van der Lauwick. På maleriet ser vi det samme våpen som på Axel Rosenkrantz' kiste sidestillet med Rosenkrantz-våpenet.

Hos gamle Siebmacher (faksimileutgaven fra 1975 av utgaven fra 1701/05) finner vi en burgundisk slekt med akkurat samme våpen som på kisten (fig. 9).

Woodward skriver i sit French glossary: »enté – A partition line, resembling

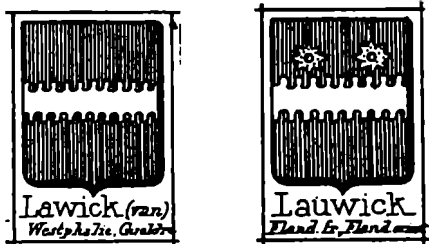

Fig. 8. Lawick og Lauwick. Fra Rolland 1967.

V. LAUWICK.

Fig. 9. Den burgundiske slekt Lauwick. Fra Siebmacher 1975.

undy, or the old form for nebuly«: det må vel nærmest svare til bølgesnitt. I følge Galbreath (1977) (s. 112–114) er nebulé det samme som enté og er avbildet som skysnitt. Lauwick/Lawick både hos Rietstap/Rolland, hos Siebmacher og på maleriet av Justina Ursula van der Lauwick er vel helst et skysnitt. På Axel Rosenkrantz' kiste er Lauwick mere som et bølgesnitt (fig. 10). Det er litt vanskelig overgang her. Men skysnitt eller bølgesnitt på bjelken, hjelmtegnet på våpenet på kisten er ihvertfall en oppstigende bjørn fra kronet hjelm.

Kisten står helt inntil veggen, så det er vanskelig å se våpnene på mødrene side. Uheldigvis virket heller ikke min lommelykt. Men jeg trodde å kunne identifisere: 1. Mowat, 2. Rustung (med siksakbjelken), 3. Bildt (hjelmtegn: armer som holder liljer), 4. hjelmtegnet en fugl. Her skulle mormoren Karen Bildts våpen stått som nr. 2 og morfars mor Else Christophersdatter Rustungs våpen stått som nr. 3.

Siden det er tre Rosenkrantz-våpen og to van der Lauwick-våpen, må det være hentet våpen fra andre kister. At restaureringen ikke har vært lett, ser vi av Sigrid Holms avisreferat fra 1971 om arbeidet: »Her har forfallet fått utvikle seg uforstyrret i lang tid, og det som ikke råde og mark har kunnet utrette, har

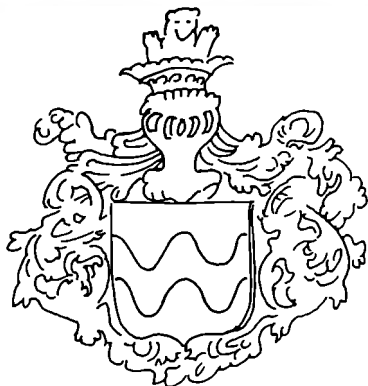

Fig. 10. Lauwick-våpen fra Axel Rosenkrantz' kiste. Tegning: H. Nissen.

nysgjerrigheten hjulpet til med. Omrodede kister og forsvundne våpenskjold og beslag var resultatet av denne trafikken, og de rikt utstyrte kistene hadde langt fra godt av denne noe brutale behandling«.

Her i gravkapellet står også baron Ludvig Rosenkrantz' kiste. At det er Ludvigs kiste ses av at våpnet er forsynt med Dannebrogordenen. Men det interessante er at Rosenkrantz-våpnet ikke er det speilvendte, men det »riktige« Rosenkrantz-våpen. Våpnet har også skjoldholdere (to griffer?).

Som nevnt i Steffen Heibergs brev til meg er det på Rosenholm portrett av baron Ludvig Rosenkrantz og der er også den sjakkrutede skråbjelke i 1. og 4. felt. På maleriet ser vi også at han har Dannebrogordenens ordensbånd over venstre skulder og ikke over høyre skulder. Maleriet er gjengitt i Steffen Heibergs artikkel 1985–87. I samme artikkel er også gjengitt det formentlige portrett av hans andre hustru Clara Cathrine von Stockhausen (–1689). Hun har imidlertid fått påmalt kløvd våpen med Karen Mowats våpen som sitt eget, og vi ser av

det før nevnte brevet fra Steffen Heiberg: »Billedet i Danmarks Adels Aarbog 1985–87, s. 835, kaldes i Rosenholms inventarium 1859 for Karen Mowat. Problemet er, at frisuren med de to tindingekrøller først bliver mode o. 1679–80, ligesom kjolen er typisk for 1680erne. Da Karen Mowat dør 1675, forestiller billedet snarest Clara Cathrine von Stockhausen (død 1689)«.

Drakthistorikeren Karin Sinding i Trondheim mener imidlertid at maleriet godt kan forestille Karen Mowat. Kjolen med sin form for utringning, ernes vidde og lengde, skjørtets fasong, materialbruk, draktens farge og smykkenes plassering er typisk for perioden 1650–75. Frisyrer er riktignok av en type som var moderne de siste tiårene av 1600-tallet og kan tyde på at bildet uansett er malt til erindring om en av de to damene. Hustru nr. 2 var kammerjomfru, senere hoffmesterinne hos dronningen. Ville ikke en hoffmesterinne bli avbildet med en mere tidsriktig kjole?

Clara Cathrine (Catharina) var datter av Hans Frederich v. Stockhausen til Frentelnburg i Hessen og Anna von der Lippe (Norsk biografisk leksikon bind 11, 1952, s. 558). Hos Rietstap finnes en slekt Stockhausen fra Westphalen, Hannover, Schlesien og Hessen. Den fører i sølv med gullrand en naturlig farvet trestamme hvor det på hver side vokser ut et grønt ekeblad (fig. 11).

Hos J. Siebmacher, 1977, s. 27 er en slekt Stockhausen som hørte til det gam-

Fig. 11. Stockhausen. Fra Rolland 1967.

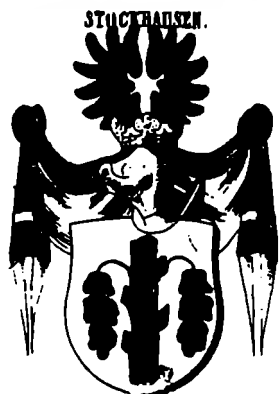

Fig. 12. Stockhausen. Fra J. Siebmacher 1977.

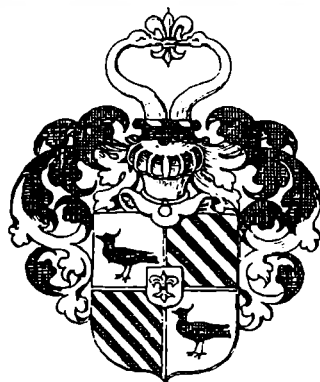

Fig. 13. Vibe. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

le hessiske ridderskap. Den fører i sølv en sort gren med to sorte (også grønne) ekeblader. På hjelmen to vinger (fig. 12).

Axel Rosenkrantz hadde ingen mannlige livsarvinger. Efter bestemmelsene i lensbrevet falt baroniet tilbake til kongen. Han solgte det til stattholder Ditlev Vibe (fig. 13). Baroniet opphørte i navnet, men i alt vesentlig ble ordningen stående. Da Vibe døde i 1731, ble godset solgt til hans svoger, geheimekonferensråd Vincens Lerche (1666–1742) (fig. 14), hvis sønn generalløytnant greve Christian Lerche (1692–1757) solgte det i 1745 til lector theologiae og sogneprest i Fana ved Bergen, titulærbiskop Edvard Londemann (1680–1749). Han hadde forstått å tjene penger, bl.a. ved oppdrett av stuter på Jylland. Ved sitt andre giftermål med en bispenke Anna Christina f. Nyegaard fikk han også penger. I 1748 ble han opphøyet i adelsstanden (patentet datert 29.1.1749) og tok navnet Londemann af Rosencrone. Som adelsmann fikk han et kvadrert våpen av gull hvori en rød skråbjelke med tre gull stjerner og blått hvori en halv sølv vinget hest. Det siste vel fordi han var poet. Vi

finner også her et sølv hjerteskjold med tre røde roser. På hjelmen finner vi en oppstigende bispstol mellom et par vinger (fig. 15).

I 1749, en uke før han døde, fikk han Rosendal gjort til stamhus for slekten. Stamhuset kunne arves av menn eller kvinner, men mannslinje gikk foran kvinnelinje. Stamhuset var på 579 $\frac{3}{4}$ tønner hartkorn. Hans eldste sønn fikk et jysk gods Nøragergaard, som han også eide, mens den yngste Marcus Gerhard (1738–1811) var bestemt til å overta Rosendal. Han hadde en fortrinlig

Fig. 14. Lerche. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

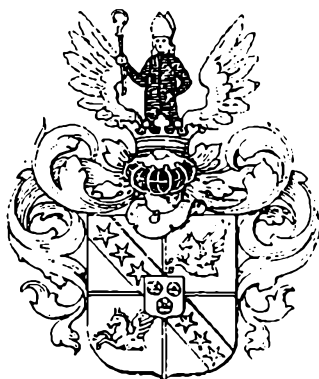

Fig. 15. Biskop E. Londemann af Rosencrones våpen. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

Fig. 16. Marcus Gerhard Londemann af Rosencrones våpen som baron. Slekten Hielmstierne's våpen i 4. felt. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

utdannelse og gikk inn i utenriksetaten og var også utenriksminister, men ble styrtet med den Guldbergske regjering. Siden levde han som privatmann. 7. juli 1773 ble han opptatt i friherrelig stand som baron af Rosencrone. Marcus Gerhard fikk da et våpen med to hjelmer og med hjerteskjoldet forsynt med friherrekronen. Den røde skråbjelke i 1. felt er byttet ut med to sølv skråbjelker, hver belagt med tre gull stjerner. I 2. felt finner vi fremdeles sølv pegasus i blått felt, men med en small gull rand, mens vi i 3. felt finner i rødt felt omgitt av en smal gull rand, tre sølv ibskall. 4. felt er forsynt med hustruens våpen Hielmstierne, som er i sølv en rød pæl belagt med tre gull stjerner. 1. hjelmtegn er tre naturlige roser og 2. hjelmtegn er en gull stjerne mellom et par sølv vinger (Hielmstierne). Her er også skjoldholdere en brun bjørn og en gulbrun hest (fig. 16). Ved bevilling av 29. desember 1779 ble Rosendal atter i navnet baroni. Selv ble Marcus Gerhard 9. desember 1783 opptatt i lensgrevelig stand som greve af Rosencrone, denne gang med tre hjel-

mer og med hjerteskjoldet forsynt med grevkrone. Gullrandene i 2. og 3. felt er forsvunnet og pegasusen er dukket opp på den midterste hjelmen (fig. 17).

Siden ble det bestemt at de efterfølgende besiddere av Rosendal skulle kalles baroner. Hans ekteskap med Agnete Hielmstierne var barnløst. Ekteparet opprettet i 1811 Den Grevelige Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse, som arvet alle deres midler utenom stamhuset. Hele stiftelsen ble administrert av et hovedstyre i København inntil den norske del ble utskilt i 1975 som tre særskilte legater og kapitalandelen overført til Norge. Det gjelder Bergens stift, Universitetet i Oslo og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Stiftelse, Trondheim.

Da greve Marcus Gerhard døde, var det en Christian Henrik Hoff som arvet Rosendal. Han tilhørte en böhmisk slekt som var blitt naturalisert som dansk adel i 1778. Christian Henrik fikk ved patent 3. februar 1812 tillatelse til å ta tittel av baron og med våpen som Hoff Rosencrone (fig. 18). Her finner vi slek-

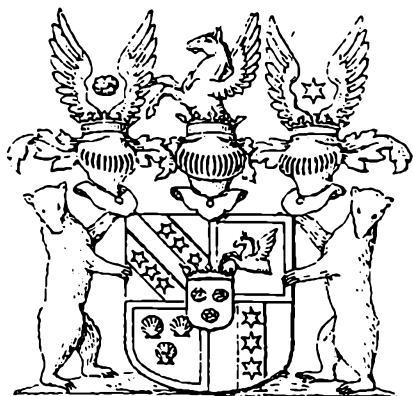

Fig. 17. Marcus Gerhard Londemann af Rosencrones våpen som greve. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

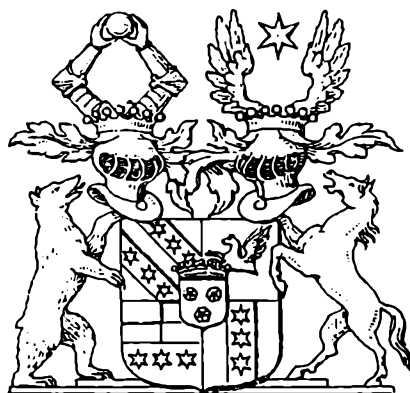

Fig. 18. Christian Henrik Hoff Rosencrones våpen som baron. Slekten Hoff's våpen er i 3. felt. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

ten Hoff's våpen i 3. felt, som er delt (tværdelt), med 1. felt kvadrert av blått og sølv og i 2. felt i sølv tre gull stjerner. Det er bare to hjelmer og 1. hjelmtegn er to harniskleddede armer holdende en kanonkule (Hoff) mens vi på den andre hjelmen finner slekten Hielmstiernes hjelmtegn.

Siden Axel Rosenkrantz' tid var han den første baron som virkelig slo seg ned på Rosendal og la ned sitt livsvirke der. Han grunnla biblioteket på Rosendal.

I 1821 avskaffet man adelstitler i Norge, så han ble den siste baron. Men stamhuset fortsatte å eksistere og gikk i arv til den eldste sønn Marcus Gerhard Hoff Rosencrone (1823–1896). Han ble aldri gift og etter hans død gikk Rosendal til hans bror Herman Reinhold Hoff Rosencrone (1829–1900). Han hadde heller ingen barn og etter hans død gikk stamhuset til en søstersønn overlege Christian Weis (1850–1916). Han var overlege ved Kommunehospitalet i Århus. Han og hans kone flyttet til Rosendal. Men de hadde heller ingen barn. Stamhuset gikk derfor over til en yngre

bror av overlegen, cand.jur. Edvard Weis. Han døde i 1927 og var også barnløs. Nærmeste arving var derfor søsteren fru Clara Gædeken (d. 1934). I 1927 vedtok Det Norske Storting en lov om at stamhuset Rosendal skulle gå over til å være fri eiendom. Samme år 9. juli utstedte fru Gædeken et gavebrev hvorved hun overdro stamhuset til Universitetet i Oslo med alle faste eiendommer, rettigheter og løsøre, samt fideikomisskapitalen på 825.000 kroner. Idag er altså Universitetet i Oslo eier av Rosendal.

Leilendingsgodset er frasolgt. Universitetet i Oslo opprettet i 1929 Den Weis-Rosencroneske Stiftelse som nu står som eier av Rosendal godset med fideikomisskapitalen. Midlene brukes vesentlig til beste for studentene. Ved studentbyen på Sogn i Oslo eies noen av studenthybelene av Stiftelsen.

Hovedbygningen

Hovedbygningen består av tre fløyer, hver på to etasjer. På den fjerde siden som vender mot nord, er sidefløyene for-

Fig. 19. Porten på Rosendal med de sidestilte våpen for Rosenkrantz og Mowat.

bundet med en mur med port, slik at vi får en innelukket nesten kvadratisk borggård. Over porten finner vi Rosenkrantz' og Mowats' våpen (fig. 19). Første etasje er mest opptatt av kontorer, tjenerrom og kjøkken. Her er også en cafeteria for de som besøker stedet. En svingtrapp fører opp til herskapsrommene i annen etasje. Hele østfløyen var opprinnelig riddersal. Nu er den delt i tre rom. Ett av dem er det såkalte Stattholderrommet, som idag er bibliotek. På kaminen finner vi både Rosenkrantz' og Mowats' våpen. Stjernene i 4. felt av Mowat-våpenet er med en stjerne over og to under. En korridor fører over til vestfløyen hvor vi har den gule sal. Her er stolene forsynt med en rose i ryggen. Vi finner også en rød sal og et pompeiansk værelse med relieffer av Thorvaldsen.

Men vi forlater denne etasje og går ned i første etasje igjen (stueetasjen). Her finner vi Karen Mowats' brudekiste fra 1651 med hennes foreldres våpen, og en kleberstens ovn med Hoff Rosencrones våpen. Videre er her et interessant arkivskap.

Arkivskapet

Noen av leserne kjenner sikkert historien om den ulykkelige Riborg Brockenhuus (1579–1641), som i 1597 var forskrevet til dronningens jomfrukammer og som ble forført av Frederik Rosenkrantz (1571–1602), med hvem hun fikk en sønn Holger Rosenkrantz i 1599. Dommen var streng. Riborg ble dømt til livsvarig fengsel i Egeskov, som eides av hennes far, Lauritz. Der ble hun muret inne sammen med en kammerpike. Faren døde i 1604, men først i 1618, da moren fraslyttet Egeskov, ble hennes fengsel åpnet, og hun fikk tillatelse av kongen til å bo i Odense eller Nybølleby.

Frederik Rosenkrantz ble ved Retter-

tinget dømt til å miste æren og to fingre. Men dommen ble formildet til at han skulle kjempe mot tyrkerne i Ungarn. 1601 gikk hans militære foresatte forgivevis i forbønn for ham hos Christian 4. Han døde ved en ulykke i 1602 i Wessely i Måhren, og er begravet i Praha. Det har ellers vært antydning at Frederik Rosenkrantz og hans venn Knud Gyldenstjerne har vært de levende modeller for Rosenkrantz og Guildenstern i Shakespeares Hamlet (P. Rosenkrantz 1909).

Men sønnen Holger kom til heder og verdighet og ble av sine frender i 1624 anerkjent som en ekte Rosenkrantz. Hans sønn Ludvig ble så i 1678 opphøyet til friherre av Rosendal.

I en artikkel av B. E. Bendixen (1897), finner vi på side 9: »En eiendommelig erindring om det ulykkelige par har været og er sandsynligvis endnu bevaret her i landet. For en del aar siden blev der tilbudt universitetets samling et skab eller en kiste i form av en firkantet kasse, uden sødder, af egetræ, sterkt jernbeslaaet og rødt lakeret. En dør optog forsiden, og indenfor var der et større midtrum med flere skuffer omkring, rimeligvis af æbletræ. Paa skufferne var i forgyldning anbragt Rosenkrandsernes og Brockenhusernes vaaben – det første et firdelt skjold, igjen skraadelt fra begge hjørner, vechselvis blaat og rødt, og det hele igjen belagt med en mod høire gaende i to rader skaktavlet, sort og sølvfarvet skraabelje, og med en staaende sølvløve i andet og tredje felt; det andet Brockenhusernes vaaben, et med rødt og hvidt delt skjold, hvor delingen er besat med 3 i horisontal (sic!) række satte blaa roser. – Over disse vaaben stod indskrifterne FREDERIK ROSENKRANTZ – RIBORG BROCKENHUS – HOLGER ROSENKRANTZ. Min Gud, hjælp mig, jeg habber (!) paa dig. – 1626 – »Kisten var kjøbt i Kristiansand i begyndelsen af

aarhundredet, og er mulig kommet fra Danmark, men har snarere tilhørt Holger Rosenkrantz' søn, baron Ludvig Rosenkrantz, hvis indbo vel efter hans død som stiftsamtmænd i Kristiansand 1685 blev bortsolgt. Det var i dalevende kaptein Kristian Røjem Flinthougs eie, kom derfra gjennem en pleiedatter til dennes søn, Politimester T. Hetland i Ekersund, der i 1887 solgte det, efter sin egen formening, til den nylig afdøde stamhusbesidder M. G. Hoff-Rosencrone; men den sidste har, efter hvad han selv fortalte mig, aldrig seet eller hørt om kisten, og hvor den er blevet af, har jeg ikke hidtil kunnet udfinde. Den er sandsynligvis kommet i en opkjøbers hender«.

Opplysningene om Brockenhuus hadde Bendixen fra C. T. Engelstoft (1873–74) og om Rosenkrantz fra A. Heise (1886–87), mens beskrivelsen av skapet hadde han fra T. Hetland. Han hadde derfor ikke sett skapet selv.

Hos Christian Waagepetersen i hans verk *Danske møbler før 1848*, finner vi avbildet et arkivskap som kan minne om dette og med denne billedtekst: »Arkivskab, jernbeslået eg, skuffer af pæretre, dateret 1626. De oprindelige påmalede våben viser, at det rimeligvis er udført for Holger Rosenkrantz (1599–1634) til Nybøllegård på Fyn, de senere ejeres våben også påmalet. Omtrentlige mål h. 90, br. 90, dyb. 30. Privateje, ejeren fot«.

Så langt litteraturen. Idag finnes det på Rosendal et arkivskap som minner mistenkelig om det ovenfor beskrevne, og med den ovenfor nevnte innskrift, men uten noe Rosenkrantz-våpen. Det måler i høyde 86,6 cm, i bredde 85 cm og i dybde 40 cm. Av illustrasjonen hos Waagepetersen går det frem at det må være det samme skapet. Når Bendixen skriver at skapet er forsynt med Rosenkrantzenes våpen, må det skyldes erindringsfeil hos meddeleeren T. Hetland.

Fig. 20. Kvadrert våpen på innsiden av døren til et arkivskap på Rosendal. Det viser våpen for Flemming Ulfelds foreldre (Ulfeld og Brockenhuus) og for fru Anne Elisabeth von der Groebens foreldre (Groeben og Gyldenstjerne). Tegning: H. Nissen.

Imidlertid, på innsiden av døren er det et kvadrert våpen og med fire hjelmer over (fig. 20). Feltene i våpenet er 1. i sort en rød courtoise-vendt (d.v.s. speilvendt) valrav (d.v.s. sammensatt av forparten av en ulv og bakparten av en ørn) (Ulfeldt), 2. kløvd av sort med et naturlig farvet ørneben og rødt med et sinister skråstillet spyd (von der Groeben), 3. kløvd av rødt og sort med tre blå roser på kløvingen (Brockenhuus), 4. i blått en gull stjerne (Gyldenstjerne). At det er sorte felt i 1., 2., og 3. felt, skal man ikke ta så tungt. Det er en velkjent sak at felter som opprinnelig har vært hvite eller sølvfarvet med tiden kan bli sorte. De hvite flekkene som kan sees på våpenet er grunning av kritt, som man tidligere brukte før man la på maling.

Hjelmtegnene på de fire hjelmene er: 1. en oppvoksende courtoisevendt rød valrav (Ulfeldt), 2. to vesselhorn delt sort/rødt og rødt/sort, muligens med blå roser som vulst (Brockenhuus), 3. en hatt kløvd av rødt og sort (von der Groeben), 4. to armer som holder et speil med gull ramme (Gyldenstjerne). Om det er påfugljær på speilet er vanskelig å se.

Da jeg først så at det var en valrav og ikke en ørn i første felt, var det ikke så vanskelig å finne ut hvilket ektepar disse våpnene representerte. Det måtte være Flemming Ulfeldt til Kogsbølle (1607–1657), som var sønn av Jacob Ulfeld til Kogsbølle og Birgitte Brockenhuus, og hans hustru Anne Elisabeth von der Groeben, datter av jegermester Christopher von der Groeben og Jytte Henriksdatter Gyldenstjerne.

Over våpnene finner vi øverst et Jesusmonogram og under det bokstavene F.WF (Flemming Ulfeldt (Wulfeldt) F.O.M. (fedrene og mødrene) og F.AE.V.DG. (Fru Anne Elisabeth von der Groeben) F.O.M. (fedrene og mødrene). Under våpnene står årstallet 1635, som er det året Anne Elisabeth og Flemming giftet seg.

Groeben-våpenet avviker litt fra våpenet slik det er avbildet hos Achen (1973), idet de to felter er byttet om. Hos Achen er spydet pælvist stillet, mens det på skapet er sinister skråstillet, og spydskaftet ser ut til å være enradet sjakkkruttet (av sort og gull?). Hos Achen er videre hjelmtegnet (hatten) kvadrert, mens den på kisten er kløvd rødt og sort (sølv) (fig. 21).

Men hos gamle Siebmacher (faksimileutgaven fra 1975 av utgaven fra 1701/05), er hjelmen sinistervendt, og det er muligens her avbildet et courtoisevendt våpen (fig. 22). Da må våpenet hos Achen være speilvendt og det skulle være riktig med ørneben i dexter felt. Hos Siebmacher er videre skjoldet kløvd

Fig. 21. Von der Groeben. Efter H. Storcks originaltegning, Rigsarkivet, København.

av blått og sølv. Vi ser på våpentegningen noen små bokstaver, (b = blau og w = weiss). Det stemmer med tinkturene hos Achen, mens feltet med spydet på skapet er rødt. Hos Achen er hjelmtegnet kvadrert, mens det hos Siebmacher er kløvd av sølv og rødt, (w = weiss og r = rot). Hjelmtegnet hos Siebmacher er altså speilvendt (courtoisie) av hjelmtegnet på skapet, nemlig rødt og sort (som opprinnelig har vært sølvfarvet). Mistanken om at Groeben-våpenet hos Siebmacher er courtoisevendt eller speilvendt, får vi bekreftet når vi på samme side finner våpen med sinistervendte hjelmer og sinistervendte våpen-
dyr.

Man har tydeligvis ikke vært sikker på hva som skulle være i dexter og i sinister felt, for fra Rigsarkivet har jeg fått opplyst at det der såvel i Storcks samling av adelige segl som i samlingen av tyske adelssegl finnes avtrykk med slekten von der Groebens våpen, hvor i noen tilfelle spyd og ørneben sees i hhv. dexter og sinister felt og i andre tilfelle omvendt. Hva courtoisie kan føre til, har vi også tidligere sett i *Heraldisk Tidsskrift* (H. Nissen 1989).

I *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Adelligen Häuser Teil A 1942* og i *Genealogisches Handbuch der*

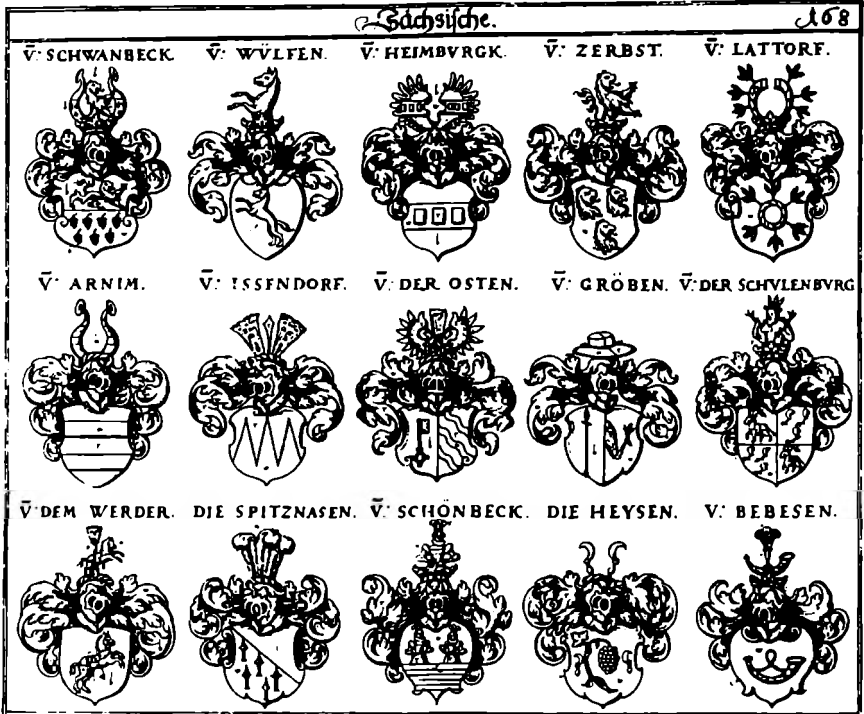

Fig. 22. Saksiske våpen fra J. Siebmacher 1975. I første og i fjerde rekke er våpnene, bl. a. Groeben courtoisievendte.

adeligen Häuser, Adelige Häuser A Band XIX 1987, regnes Groeben som magdeburgisk uradel og har ørnebenet i dexter felt. I Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser Teil A 1942 og i Genealogisches Handbuch der Gräflichen Häuser A Band 4, 1962 er spydet i dexter felt.

Det samme ser vi i Kalender över Ointroducerad Adels Förening 1975 der den adelige slekt von der Groeben har ørnebenet i dexter felt, mens grevene von der Groeben har spydet i dexter felt.

I Tårs kirke på Lolland er et døpesfat av messing som tidligere har hørt til kappellet på Orebygård. Det har initialer og våpen for Anne Elisabeths foreldre Christopher von der Groeben og Jytte Hen-

riksdatter Gyldenstjerne og med initialer og våpen for Jyttes annen mann Eiler Urne. Vi finner også årstallet 1622. Nationalmuseet hadde intet fotografi av dåpsfatet, men de hadde en håndskrevet beskrivelse av det og med tegninger. Skjønt litt ubehjelpsomme viser de ihvertfall at ørnebenet er i dexter felt (fig. 23). På tegningen ser vi ingen hjelmer eller hjelmtegn, men ifølge brev av 2.3.1990 fra sognepresten Børge Berntsen i Tårs-Vignæs, så er det hjelmer med hjelmtegn.

En ting er at Flemming var yngre bror av Corfitz Ulfeldt, og sølgelig svoger av Leonora Christina. Men vel så interessant er det af Flemmings mor Birgitte var søster av den før nevnte ulykkelige

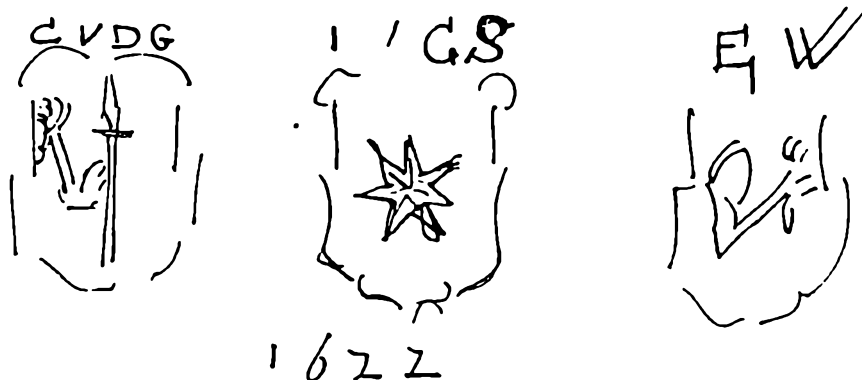

Fig. 23. Tegning av våpen på dåpsfat i Tårs kirke på Lolland. Fra venstre har vi Groeben, Gyldenstjerne og Urne. Fra Nationalmuseets arkiv, København.

Riborg. Så her er det en forbindelse mellom ekteparet fru Anne Elisabeth og Flemming og Rosenkrantzene til Rosendal. Vi kan vel ta som gitt at Anne Elisabeth og Flemming har eiet skapet. Men hvorfor står navnene og årstallet 1626 på skuffene? Holger Rosenkrantz ble anerkjent som en ekte Rosenkrantz i 1624, så det er det ikke. Kan det være føyet til af baron Ludvig Rosenkrantz til minne om en begivenhet i farens liv?

Litteratur

- S. T. Achen: Gelre-våbenbogen og dens danske våbener. – Heraldisk tidsskrift 3:23, 1971, s. 105–116.
- S. T. Achen: Danske adelsvåbener; en heraldisk nøgle. Tegningerne er udført av Herman Storck. København 1973. 623 s. ill.
- Aftenposten 13.7.1971, Oslo. Svanøy hovedgård. »Sunnfjords perle« – kan reddes fra forfall.
- Aftenposten 23.6.1978, Oslo. Stiftelsen vil bevare Fritzøehus.
- E. Bakkevig: Sunnhordlandsslekter. 2. utg. Haugesund 1941. (Mowat-slekten s. 2–9).
- B. E. Bendixen: Baronerne Rosenkrands til Rosendal. – Bergens historiske forening. Skrifter Nr. 3, 1897, 77 s.
- B. Burke: The general armory of England, Scotland, Ireland and Wales. London 1884.
- A. Coldevin: Norske storgårder. 2 bind. Oslo 1950.
- Danmarks Adels Aarvog (DAA) 1887, 1897, 1904, 1923, 1926, 1985–87, 1988–90.
- C. T. Engelstoft: Den gamle danske Adelslægt Brockenhuus. – Historisk Tidsskrift, 4de Række, 4. Bind. Kjøbenhavn 1873–74, s. 413–536.
- D. L. Galbreath: Manuel du blason. Nouvelle éd. par L. Jéquier. Lausanne 1977, 344 s. ill.
- Genealogisches Handbuch des Adels. Band

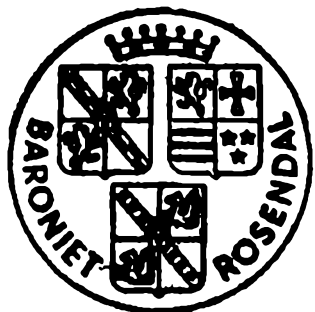

Fig. 24. Stempel med Baroniet Rosendals emblem, slik det brukes i dag.

- 28 der Gesamtreihe. Genealogisches Handbuch der Gräflichen Häuser, Gräfliche Häuser, A, Band 4, 1962.
- Genealogisches Handbuch des Adels. Band 92 der Gesamtreihe. Genealogisches Handbuch der adeligen Häuser, Adelige Häuser, A, Band 19, 1987.
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Adeligen Häuser. Teil A, 1942.
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. Teil A, 1942.
- P. B. Grandjean: Dansk Heraldik. København 1919, 310 s. ill.
- S. Heiberg: Portrætsamlingen fra Rosenholm. – Danmarks Adels Aarbog 1985–87, s. 799–842.
- A. Heise: Bidrag til Familien Rosenkrantz' Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel. – Historisk Tidsskrift. 5te Række, 6. Bind. Kjøbenhavn 1886–87, s. 1–158.
- S. Holm: Restaureringen av Rosenkrantzernes gravkapell i Kvinnherad kirke. – Hauge-sund Dagblad 8.5.1971.
- P. Holstein: Våbener for danske grevskaber og friherskaber. – Heraldisk tidsskrift 6:58, 1988, s. 383–403.
- Kalender över Ointroducerad Adels Förening 1975.
- H. Nissen: Austrått-borgens heraldikk med Ove og Herman Bielkes aner. – Heraldisk tidsskrift 6:57, 1988, s. 336–350.
- H. Nissen: Om courtoisie og hva det kan føre til, med eksempler fra slektene Banner og Hæg. – Heraldisk tidsskrift 6:60, 1989, s. 462–476.
- Norsk biografisk leksikon. Oslo 1952, bind 11.
- J. B. Rietstap: Armorial général. Repr. from the 2nd Ed., 1887. 2 bind. London 1965.
- P. Riismøller: Arkiv eller kontor; en studie i skuffer og skaber. – Danske Muscer. 2, 1954, s. 39–48.
- V. & H. V. Rolland: Illustrations to the Armorial général by J.-B. Rietstap. 3 bind. Baltimore 1967.
- P. Rosenkrantz: Rosenkrantz og Gyldenstjerne i Hamlet. – Gads Danske Magasin. 1909, s. 177–187.
- J. Siebmacher: Wappen-Buch. Faksimile-Nachdruck der 1701/05 bei Rudolph Johann Helmers in Nürnberg erschienenen Ausgabe. Alle sechs Teile mit Anhang. Register und allen Erweiterungen bis zum Abschluss der Stammausgabe von 1772. Battenberg, München 1975, 358 upag. bl. 24 s. ill.
- J. Siebmacher's grosses Wappenbuch. Band 20. Die Wappen des hessischen und thüringischen Adels. Neustadt an der Aisch 1977, flere pagineringer, ill.
- H. Sollied: Nogen oplysninger om slekterne Kruckow, Haar og Benkestok. – Norsk slektshistorisk tidsskrift. Bd. 3, 1932, s. 274–300.
- Sveriges ridderskaps och adels kalender 1989.
- A. M. Wiesener: Axel Mowat og hans slegt. – Bergens historiske Forening. Skrifter, nr. 36, 1930, s. 89–117.
- J. Woodward and G. Burnett: A Treatise on Heraldry British and Foreign with English and French Glossaries. Newton Abbot, Devon, 1969, xxxiii, 858 s. ill.
- C. Waagepetersen: Danske møbler før 1848; typerne i billeder. Forum, København 1980, 483 s. ill.

Monoklen – et »adelsmærke«

Af Per Hougaard

I det heraldiske exlibris' detaljer findes ofte mærkelige symbolske træk – således på det bogejermærke, som den engelske karikaturtegner F. C. Gould¹ omkring 1900 tegnede til sig selv (fig. 1).

Selve våbenet er skødesløst udført, mens trofæhovederne er gjort med samme omhu som kunstnerens eget ansigt: de er portrætter af hans politiske ofre.²

Ses nøjere til, opdages, at tre af de fire ofre – samt ræven foran hesten – bærer monokel! Ræven, der anses for snu og troløs,³ er et eftertragtet jagtbytte både i heraldikken⁴ og i de engelske jagter til hest. Ved at give ræven monokel ligesom ofrene gør kunstneren dyret til symbol på den samfundsklasse, han særlig jager.

Fig. 1. Narren som ridder er Westminster Gazettes karikaturtegner F. C. Gould. Tre af de fire ofre for hans lanse/pen bærer monokel – ligesom ræven foran hesten! (v. Zur Westen).

Da monoklens sociale symbolik stadig er levende, skal den indkredses her.

Oprindelig – lidt før 1800 – havde monoklen håndtag (fig. 2), mens monokler uden indfatning først fremstilledes i Wien af optiker Waldheim 1840⁵ og kom på moden.

Dette er noget centralt: Monoklen slog an og brugtes langt ud over det beskudne lægelige behov, der var for den. En elev af den berømte physiognomiker Eugene Ledos, Julien Leclercq, tolkede den i 1892 således:

»Monoklen bruges meget nu, hvor den nedladende skepsis . . . er et ikke sjældent karaktertræk. . . Jeg har bemærket, at den firkantede især er populær hos de neddæmpet aggressive, ved aggressivitet forbundet med kold ironi, bidende sarkasme, uden dyb lidenskab. . . Hos folk af sardonisk og sårende sindelag. . . Mange unge med glimrende syn bærer den for at efterligne, af barnlighed, dumhed; er de ikke helt tåbelige, holder de hurtigt op: Monoklen vil forfalske deres hjerte, grimacen vil fremelske en foragtelig indstilling.«⁶

Disse bekymringer var selvfølgelig uden effekt: Monoklen indgik ikke blot i adelens og officerernes nådesløse korrekthed,⁷ men brugtes også, især i England, af forfattere: salonøver som »the Evangelist of Sex-Fulfillment« Cosmo Hamilton (187?–1942)⁸ og ex-skuespilleren A. E. W. Mason (1865–1948)⁹ bar den med samme elegance/arrogance som Poul Reumert herhjemme.

Sådanne forkæmpere gav efterhånden monoklen samme betydning for overklassen som glorien for de hellige: den

Fig. 2. Udsnit af W. Rowlandsson's (1756–1827) karikatur: en kunsthandler snyder to engelske lordere. Stangmonoklerne kendetegner dem som (mode)junkere. (Laurin).

blev symbol på den klasse, der bar den – et ægte symbol, fascinerende og modsætningsfyldt. Adel, rigdom, high-society er de positive aspekter (fig. 4); de negative kan bl. a. belyses via et par danske eksempler.

Monoklen er således et vigtigt træk i Otto Rungs malende degenerationsskildring af *Cosmus de Smitson*¹⁰: »Hans aristokratiske og blege Ansigt... en Monokel faldt udtryksfuldt fra hans lyskantede Øjne... Monoklen sprang ved et gaadefuldt Trick op i et parat snappende øje... og han fremstrakte sit frygtelige Ansigt, der var parat til nye Erobringere«. Figuren er bygget over minister Tage Bull (1881–1960), der »saaledes forzirede sin professionelle mundering, at han engang i Madrid maatte høre sig signaleret som en formentlig overlevende fra Wienerkongressen«. ¹¹ Symbolværdien mindskes ikke ved Bulls gennemøle mod skildringen. ¹² Måske findes også en model til den danske grev Re-

ventlow, som i en af *Siménons* romaner bærer en sort monokel over sit glasøje: ydre elegance dækker indre defekter. ¹³

I det store perspektiv kom monoklen til at reflektere de »énøjede« idealer, som bibragtes et hengivent publikum af tre overklaseforfattere – en generalguvernør og to officerer: John Buchan, ¹⁴ Dornford Yates, ¹⁵ og »Bull-Dog Drummonds«s forfatter Sapper alias oberstløjtnant H.C. McNeile (1888–1937). Sidstnævnte introducerer en af sine clubland-heroes således: »Han er høj og tynd, og han bærer monokel, og rygten går, at der engang var en som lo af den monokel«. Planteren smilede barsk.

DANI LIEBENFELD

EXLIBRIS

Fig. 3. På Bertil Bull Hedlunds exlibris til direktør Dani Liebenfeld er stang-monoklen symbol på ekspertise og feinschmeckerei – og (i modsætning til fig. 2) berettiget, da Liebenfeld tilhørte et dygtigt hoteldynasti i Norrköping. (K. Rasmussen: *Svenske Exlibris*. 1948).

Fig. 4. I 1934 dannedes i den elegante verden en pressionsgruppe for at få bedre omtale i bladenes society-spalter! Herom skrev Viggo Barfoed (Ærbødigt) en satire, som Herluf Jensenius tegnede til. Som overklasse-attribut er monoklen så rodfæstet, at fem af de otte ulasteligt klædte personer bærer den (Viser, 13. Saml.).

»Lyt til mit råd: lad være, hvis du møder ham. Det er farligt. Han har sin egen moral, og den går ikke i spænd med en anglikansk biskops...«¹⁶ – I 1952, hvor man havde fået nok af herrefolksluner, skrev Richard Usborne ironisk (men fascineret): »Ovenstående er et godt billede, og det rummer næsten hele Sapper's etik – En hvid mand af rette støbning må godt mangle humor og behøver ikke at tåle, at man ler af hans unødvendige monokel.«¹⁷

Som overklasseattributter har monoklen og våbenskjoldet det tilfælles, at de både bruges af de rette ejere og af snobben og svindleren. Populærlitteraturen rummer alle tre typer: fra gentleman-detektiven lord Peter Wimsey over hans »amerikanske fætter« Philo Vance («a monster of snobbish affectation»)¹⁸

til gentleman-tyven Arsene Lupin¹⁹ – eller hypnotisøren Mr. Bell, der i Algot Sandbergs roman »Manden med Monoclen« (1918) ynkeligt afsløres af en rigtig adelsmand!

I Danmark har monoklens symbolværdi holdt sig forbløffende konstant trods dens sjældne anvendelse og en betydelig social udjævning. Da Englands regering i 1934 udnævnte en »rejseminister«, foreslog »Ærbødigt« statsministeren at følge ideen:

Det gælder at repræsentere, saa flere maa Stauning kassere. Omsider ved Borgbjerg han standser. Han er en fortræffelig Danser. Ulastelig er han i Tøjet, han kan ha' Monocle i Øjet. Han har en behagelig Stemme .. og saa kan han undværes hjemme.²⁰

Fig. 5. Bo Bojesens opfattelse af engelske fodboldfanatikere i overklasse-forklædning. Monoklen hører selvfølgelig med, men kontrasterer mod boksermæsen og den forsorne mund! (Udsnit, Politiken 18.5.1992).

Fig. 6. Helge Holmskovs buste af kunstsamleren Kresten Krestensen (1888–1972). Som sangeruddannet forstod han at promovere sig selv, og monoklen er vel en del af hans selvscenesættelse – men er ikke fulgt op i klædedragten: slips og vest mangler. (Foto: Esben Thorning).

Næsten 60 år senere ses monoklen på Bo Bojesens mesterlige tegning af engelske fodboldfans maskeret som overklasse (fig. 5).

Denne kliché-agtige uforanderlighed må haves in mente ved et af de få tilfælde, hvor monoklen ses i seriøs kunst: Helge Holmskovs buste fra 1968 af kunstsamleren direktør Kresten Krestensen (fig. 6).

Kresten Krestensen skabte sammen med sin hustru Anna den store samling af moderne kunst, som er grundlaget for Nordjyllands Kunstmuseum. Der var noget H.C. Andersensk over hans karriere, der gik fra et »enkelt landsbymiljø« over en sangeruddannelse til aktiv direktør i hustruens voksende firma (tandteknik); her »tog han sig fortrinsvis af markedsføringen og de p.g.a. en vis forslagen smartness ofte kritiserede annoncekampagner«.²¹

Busten kan ses som hans endelige markedsføring af sig selv: der er næppe tvivl om, at han trods sit instinkt for avanceret, ny kunst har taget monoklens sejlvede overklassesymbolik alvorligt og har ønsket at foreviges med sit »adelsmærke«. Det kræver et vist format at gøre den slags – og netop derved bliver busten original!

Noter

1. Ulrich Thieme & Felix-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Bd. 14. Leipzig 1921, s. 437.
2. Walter von Zur Westen: Exlibris. Leipzig 1901, s. 92.
3. Jfr. politikerne J.C. Christensen (1856–1930), der sagdes »at have en ræv bag øret«.
4. Rævehalen symboliserer da kvindens dyd: Archives Heraldiques Suisses, bd. XCVII. Neuchâtel 1983, s. 31–38. – Perso-

nalhistorisk Tidsskrift. Rk. 5, bd. II. København 1905, s. 8–10.

5. O. Ahlström: Synverktig från äldre tider. Stockholm 1943, s. 119.

6. Julien Leclercq: La Physionomie. Paris (1892), s. 266–268 (om Ledos, født 1822, s. 29–32, 101–102, han er astrologen Gevingey i Joris Karl Huysmans: La-Bas. 2 bd. Paris 1891).

7. Carl Gustaf Laurin: Sämtbildnen och dess historia i konsten. Stockholm 1908, fig. 264, 373, 382, 383, 388. – En prototype er generaloberst Hans v. Seeckt, der gik balancegang under Kapp-opstanden i 1920, se D.J. Goodspeed: The Conspirators. London 1962, planche 5 b. – Et hjemligt eksempel ses på H. P. Mols' legemsstore maleri af C. D. A. Arenfeldt (1824–1904) til Sæbygård.

8. Stanley J. Kunitz & Howard Haycraft: Twentieth Century Authors. New York. 1944, s. 605. – Grant Overton: Cargoes for Crusoes. New York 1924, s. 182.

9. Donald McCormick: Who's Who in Spy Fiction. London 1977, s. 133. – Max Beerbohm tegnede en fin karikatur af ham, se Tage la Cour & Harald Mogensen: Mordbogen. (København 1969), s. 85.

10. Otto Rung: »Smitsons mærkelige Forvandling«. I: Desertører. København 1908.

11. Bogvennen. København 1961, s. 88–104.

12. Det ny Aarhundrede. Bd. VI. København 1908, s. 159–169.

13. Georges Siménon: La Nuit du Carrefour. Paris 1931.

14. Født 1875, død 1940, endte som lord Tweedsmuir og generalguvernør over Canada.

15. Alias major William Mercer (1888–1960). Han endte i Rhodesia »for at slippe væk fra det ny velfærdssamfunds grimasserende ansigt uden for klubbens vinduer«, se Å. Runnquist, i Politiken, 1.8.1965, kroniken. – Kritikeren Cyril Conolly nød hans bøger (The Condemned Playground. London 1945, s. 118).

16. Herman Cyril McNeile: Jim Maitland. London 1923, s. 8.

17. Richard Usborne: Clubland Heroes. London 1972, s. 197.

18. J. Symonds: Bloody Murder. London 1972, s. 111. – Vance er et idealiseret selvportræt af sin skaber S. S. van Dine, alias Willard Huntington Wright (1888–1939).

19. Skabt af Maurice Leblanc (1864–1941); afbildet i Harald Mogensen: Fra Sherlock Holmes til Kojak: berømte detektiver. Albertslund 1980, s. 51.

20. Ærbødigt –! Nye Viser og Vers af Viggo Barfoed. 13. Samling. København 1934, s. 99.

21. Dansk biografisk Leksikon. 3. udgave. Bd. 8. København 1981, s. 281–282. – Af andre ledige eksempler kan nævnes Abel Salazar's (1889–1946) buste af den portugisiske digter Eca de Queirós (1845–1900) (se: Eca de Queirós visto pelos seus contemporaneos. Lisboa 1945, s. 352). – Endvidere Romaine Brooks' (1874–1970) maleri af den lesbiske lady Una Troubridge (1887–1963): M. Radclyffe Hall's livsledsagerske. Monoclen var ikke ualmindelig i lesbiske kredse i tyverne (se L. Dickson: Radclyffe Hall at the Well of Loneliness. London 1975, s. 129).

Heraldica varia

*Det sista svenska adelsvapnet
i Sonnenburg*

Majoren Lennart von Heijne deltog i finska frihetskriget och blev överstelöjtnant i finska armén. Efter krigets slut sökte han över till tyska armén men han kom aldrig till fronten. Efter en kort tid i ett läger kom freden. Tack vare sina tyska kontakter blev han medlem av tyska Johanniterorden och fick senare som *Ehrenritter* sitt vapen upphängt i slottet Sonnenburg.

Vapenskölden har av Dahlby/Rancke i »Den svenska adelns vapenbok« fått följande beskrivning: delad i silver, vari en uppstigande röd örnh med en krona av guld kring halsen och med ett treklöverblad av silver på vardera vingen, och blått, vari tre av vågskuror bildade balkar av guld (strömmar). Beskrivningen är enligt senare forskning oriktig i vad avser hjälmprydnaden: en uppstigande leopard – rätteligen en tiger med klor av guld – mellan två liljor av silver på var sin stängel med gröna blad.

Lennart von Heijne skänkte sin uniform till Armémuseet i Stockholm. Efter hans död överlämnades till museet hans svenska och finländska ordensdekorationer samt tyska Johanniterordens halskors och kraschan. Tyvärr fick museets ordens- och krigsmedaljbehängda uniformsdocka inte plats på den numera avslutade, tydligen mycket väl besökta utställningen på Historiska museet av tyska johannitervapen.

Erik Spens

Uno Lindgren (1915–1992) och Charles de Gaulles serafimervapen

Den 8 maj 1963 utnämnde Konung Gustaf VI Adolf Frankrikes president Charles de Gaulle till riddare av Kungl. Serafimerorden. Emellertid kom i samband med de Gaulles död den 9 november 1970 ingen sköld att upphängas i Riddarholmkyrkan. Något förslag till hans serafimervapen och valspråk hade inte inkommit till rikshärolden, varför David Friefeldt, som målat serafimersköldarna från 1914 intill sin död 1978, aldrig fick tillfälle att utföra den namnkunnige franske generalens vapensköld. Den, som från svensk sida kom att särskilt ivra för att detta ändå borde ske, var den nyligen avlidne heraldikern, förre avdelningsdirektören vid Vägverket Uno Lindgren.

Redan som gymnasist hade jag på 1950-talet hört talas om Uno Lindgren, som blivit känd fr. a. genom sitt arbete *Heraldik i svenska författningar* (Lund 1951), och även träffat honom vid ett par tillfällen. Bosatt utomlands följde jag sedan på avstånd hans inlägg i den heraldiska debatten genom tidsningsurklipp och särtryck. När vi vid kongressen i Helsingfors i augusti 1984 efter ett kvartssekel återsågs och Lindgren erfarit, att jag engagerats för arbetet med serafimersköldarna och beräknade återflytta till Sverige, framförde han genast önskemålet att få president de Gaulles vapen uppmålat.

Genom sin mångåriga verksamhet inom föreningen Bernadotte-Musci Vänner (sekreterare 1963, sedermera ordförande 1990) hade Lindgren fått tillfälle att med den förre franske ambassadören i Stockholm, Pierre-Louis Blanc, en av de Gaulles närmaste medarbetare, ta upp frågan om presidentens serafimervapen och även till Ordenskansliet framfört önskan att få vapnet utfört. När arbetet med serafimersköldarna återupptogs vid mitten av 1980-talet, stod andra vapen närmast i tur att målas, varför den franska skölden fick anstå tills frågan om presidentvapnet klarlagts ytterligare.

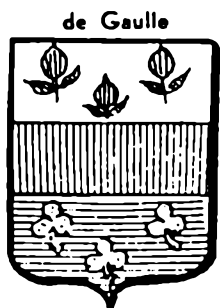

Fig. 1. Släkten de Gaulles vapen, efter D. Labarre de Raillcourt: *Légion d'Honneur. Anciens honneurs héréditaires. 1ère Série*, Paris 1966.

En vapensköld för släkten de Gaulle är känd i Ile-de-France från 1700-talet: *två gånger delad av silver, vari tre röda valnötter med gröna stjälkar och blad, rött och blått, vari tre klöverblad av guld* (fig. 1). De värdefulla kontakterna till det danska Ordenskapitlet på Amalienborg, icke minst när det gäller uppmålning av gemensamma riddarsköldar, har bekräftat att president de Gaulle på sin tid låtit det danska ordenskansliet veta, att han icke önskade sitt vapen offentliggjort. Av denna anledning kom något vapen för honom aldrig att införas i Elefantordens riddarbok. Kgl. våbenmaler Aage Wulff fick därför ej heller tillfälle att måla general de Gaulles sköld för ordenskapellet i Frederiksborgs slottskyrka.

Uno Lindgren fick genom nuvarande FN-ambassadören Blancs förmedlan av den framlidne franske presidentens son, amiralen Philippe de Gaulle, veta att generalen i och för sig inte hade något emot heraldiken. Dock önskade han inte utnyttja sitt borgerliga släktvapen i egenskap av republikens president. Däremot nyttjade han gärna presidentlaggan med lothringenkorsen, som fördes av de fria franska styrkorna under andra världskriget och kom att betraktas som general de Gaulles personliga emblem (jfr fig. 2). I samband med hundraårsjubileet av Charles de Gaulles födelse aktualiserades 1990 ånyo frågan om hans serafimersköld. Det beslöts att låta uppmåla plåten i enlighet med Lindgrens tanke med en fransk sköld (*«scutum gallicum»*) *två gånger kluven av blått, silver*

161 18 JUN 1940 112
APPEL A LA RESISTANCE

LA POSTE
REPUBLIQUE
FRANÇAISE 2.30
1940

Fig. 2. Lothringenkors på franskt frimärke, utgivet 1940 till hundraårsdagen av Charles de Gaulles födelse.

och rött, med ett rött lothringenkors i silverfältet. Genom brev från amiralen de Gaulle kunde Lindgren slutligen i mars 1991 ange det motto, som tillfogades med förgyllda bokstäver på vitt devisband över vapenskölden: *«FRANCE LIBRE»* (fig. 3).

Genom Uno Lindgrens trägna engagemang för saken kunde alltså president de Gaulles serafimersköld upphängas i Riddarholmskyrkan i november 1991 inför 21-årsdagen av den store fransmannens och europeens död. Det skedde under medverkan av Frankrikes ambassadör Philippe Louët i närvaro av representanter för hovstaterna, Kungl. Maj:ts Orden och Bernadotte-Musei Vänner. För Uno Lindgren var det en festakt, som han länge sett fram emot, även om han var fysiskt nedsatt vid ceremonien och endast med möda tagit sig till Riddarholmskyrkan.

Lindgren ringde mig flera gånger och betygade sin glädje över att president de Gaulles sköld äntligen kommit på plats. Ett par dagar innan han skulle läggas in på sjukhuset, för att genomgå en förnyad ögonoperation, ringde han för att berätta, att han som rekonvalescent hoppades kunna skriva en liten artikel om Charles de Gaulles serafimersvapen för Heraldisk Tidsskrift. Det blev honom ej förunnat att slutföra denna uppgift. Den 8 mars 1992 avled den hängivne heraldikern Uno Lindgren. *Requiescat in pace.*

Bengt Olof Kälde

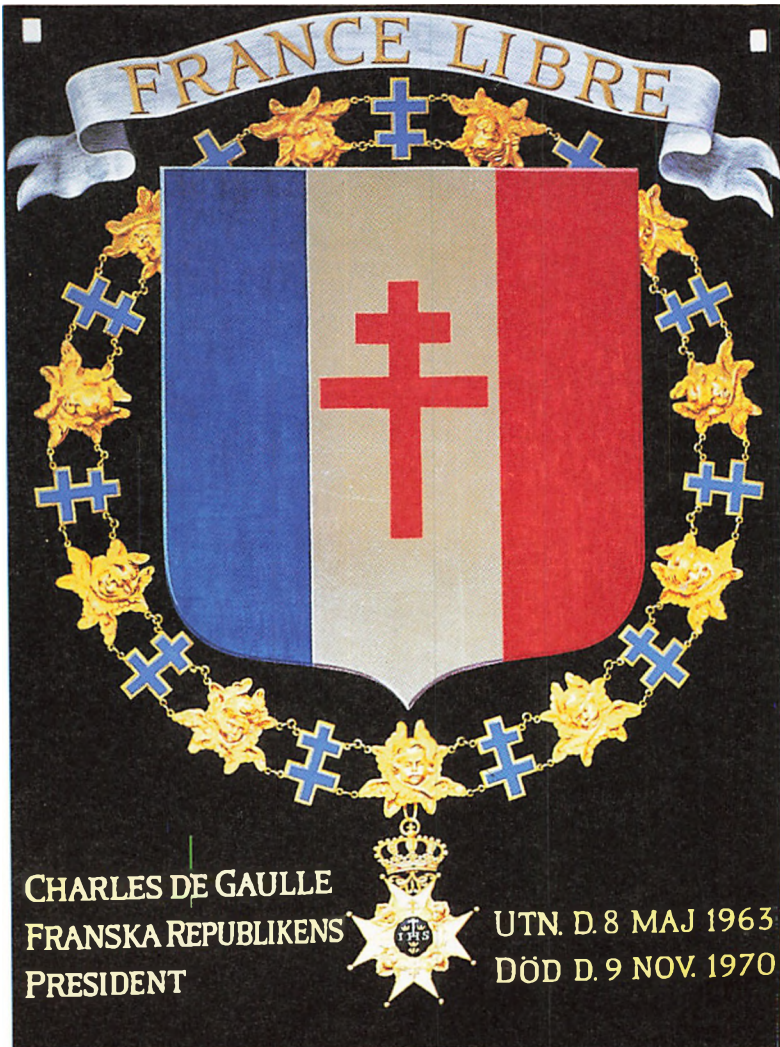

Fig. 3. President de Gaulles serafimersköld, målad av B.O. Kälde 1990/91.

Våbenskjolde på en alterstage

I St. Knuds Kirke i Odense findes to store alterstager af sølv, skænket af dr. med. Christian Henrik Luja (1628–1709) og hustru Abigael Lauridsdatter (1646–1732). Arbejderne er udført af Jesper Hansen Rust i Odense.

Stagerne bærer givernes navne med våbenskjolde. Abigaels brug af våbenskjold er unikt, idet hun, skønt hendes far var borgerlig født, har bibeholdt moderens våbenskjold, Mulernes halve ulv.

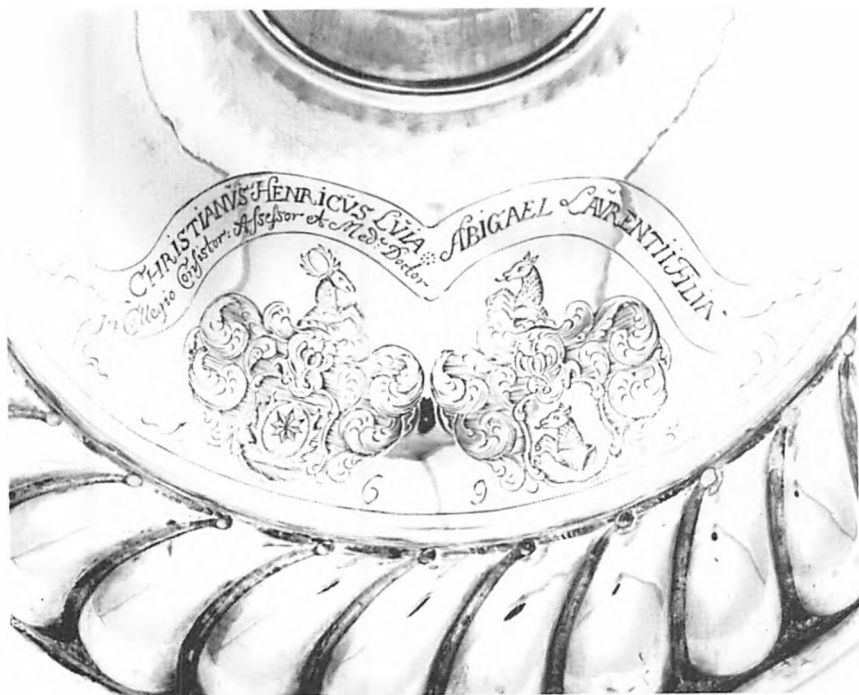
Hendes far var Laurids Jacobsen Hindsholm (ca. 1600–1663), hofpræst for Christian IV og senere biskop i Odense. Han var præstesøn fra Viby på Hindsholm og førte som skjold et vinget, brændende hjerte og en bog med hebraiske skrifttegn, som det antod sig for en kirkens mand. Hans hustru, Anne Mule (1613/14–1677) var datter af borgmester i Odense Jørgen Mule (ca.

1559–1634) og Barbara Mogensdatter Rosenvinge (1578–1634).

På en silkebroderet våbendug (se Knud Prange: At gavne og fornøje i Heraldisk Tidsskrift bd. 5, nr. 46, 1982, side 259 ff) er biskoppens og hans adelige frues våbenskjolde placeret side om side. Dugen og lysestagerne viser således, hvordan en adelsfødt kvinde, der var gift borgerligt, bibeholdt sit våbenskjold – og at hendes uadelige datter førte dette våben videre.

Assessor, dr. med. Christian Henrik Luja var søn af dr. med., stifts- og stadsmedicus i Merseburg, Christian Luja (1602–1643) og Euphrosyne Boesdorph (1604–1680).

C. H. Luja, der var dr. med. fra Padua, og Abigael Lauridsdatter har også skænket en klingpung, hvorpå deres forbogstaver og årstallet 1682 er indgraveret til Ryslinge Kirke, Gudme herred. Den synes ligeledes at være udformet af Jesper Hansen Rust.

Fra dette ægtepar nedstammer bl. a. slægterne Balslev, Bredsdorff og botanikerslægten Lange. Dr. Lujas datter, Euphrosyne Luja (1669–1736) blev 1795 gift med Peder Jensen Winther (1650–1725), sognepræst i Føns-Ørslev, Vends herred. Fra dette ægtepar stammer bl. a. forfatteren og nobelpristageren Sigrid Undset, hvis mormor var datter af præsten W. A. Worsøe og Leopoldine Charlotte Winther.

Bent Østergaard

Ett titel- og vapenbytte

Greve Magnus Lagerbjelke har avlidit och har efterträtt i den grevliga värdigheten av sin son hovrättsrådet juris doktorn friherre Gustaf Lagerbielke, som inte endast får en ny bördstitel utan dessutom skall ändra på stavningen av sitt släktnamn och anlägga ett i väsentliga delar nytt vapen.

Ätten Lagerbielke blev friherrlig 1766. Ättens vapen har fått följande beskrivning: skölden är fyrstyckad av ett utböjt rött andreakors med en femuddig stjärna av guld i

var korsända och belagd med hjärtsköld, som i fält av silver har tre blå bjälkar, den övre belagd med tre, den mellersta med två och den nedre med en femuddig stjärna av guld, samt ovan åtföljda av ett uppstigande rött lejon, i båda tassarna hållande ett blått ankare.

Huvudskölden: fält 1: av guld, vari en röd hermelinesbrämrad rådshatt över två korslagda gröna lagerkvistar;

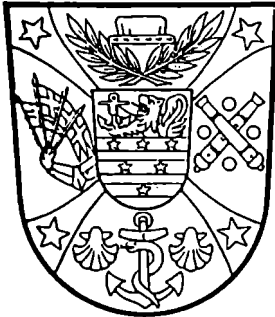
fält 2: av silver, vari en framkommande beväpnad arm, hållande fyra svenska örlogsslaggor (»cron slaggor«);

fält 3: blått, vari två korslagda kanoner, i var vinkel åtföljda av en kula, allt av guld;

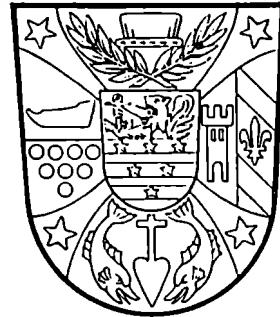
fält 4: av guld, vari ett stolpvis ställt blått ankare, på läggen omslingrad av en svart orm, och på ömse sidor åtföljt av ett blått musselskal.

På huvudskölden en stor friherrlig krona mellan två hjälmkrön med friherrliga kronor.

Hjälmprydnad: dexter hjälmkrona: mellan två vesselhorn, dexter delat i silver och blått samt sinister delat i blått och silver, ett uppstigande rött lejon, i höger tass hållande en grön lagerkvist; sinister hjälmkrona: mel-

Lagerbielke nr 254 F

Lagerbjelke nr 115 G

lan två vingar, dexter delad i guld och blått samt sinister delad i blått och guld, ett grönt träd med tre kronor av guld kring den bruna stammen.

Det gröna trädet kan syfta på landskapet Blekinges vapen: i blått fält en ek med tre kronor uppträdda på stammen, allt av guld.

Sköldhållare: två tritoner med fiskstjärt, dexter i höger hand hållande en treudd av guld och sinister i vänster hand hållande ett svart snäckhorn, »hvarutur han blåser vatten«, allt stående på en stor mussla.

Den förste friherrens son överamiralen Johan Gustaf Lagerbielke fick 1809 grevlig värdighet enligt 37 § i 1809 års regeringsform, innebärande att endast huvudmannen innehar grevlig värdighet.

Huvudskölden i det grevliga vapnet är också fyrstyckad av ett utböjt rött andreas-kors men med en femuddig stjärna av silver i var korsända.

Hjärtskölden är identisk med denna sköld i det friherrliga vapnet.

Även första fältet i huvudskölden är lika med motsvarande fält i det friherrliga vapnet. Men de tre följande fälten har blivit utbytta:

fält 2: delat i silver, vari ett blått skeppsskrov, och blått, vari åtta kulor av guld, fyra över tre över en ställda;

fält 3: kluvet i silver, vari ett rött torn, och blått, vari en lilja mellan två balkar, allt av silver;

fält 4: av guld, vari ett antikt roder mellan två delfiner med uppresta stjärtar, allt blått.

Den förste grevens mor var född von Psilander, och andra fältet redovisar hennes

släktvapen. Hans hustru var född Ehrenhoff, och tredje fältet redovisar hennes adliga släktvapen.

På huvudskölden tre hjälmar med grevliga kronor. Skölden är omsluten av en blå mantel, fodrad med silver.

Av de tre hjälmprydnaderna är mitthjälmens krona identisk med dexter hjälmkrona i det friherrliga vapnet med tillägg, att lagerkvisten har tre blad. Men hjälmprydnaden i dexter hjälmkrona i det grevliga vapnet består av en svensk örlogsslagga mellan åtta engelska flaggor och i sinister hjälmkrona av ett antikt roder av guld mellan två delfiner, dexter delad i blått och guld samt sinister blå.

De svenska friherrliga vapnen har i regel en slerdelad huvudsköld, och en upphöjelse i grevlig värdighet brukar i allmänhet inte föranleda nämnvärda vapenförändringar. Men i här återgivna exempel har sonen av de fyra fälten i faderns friherrliga vapen endast behållit fältet med riksrådshatten samt har ersatt två av de övriga tre fälten med vad man brukar beteckna som courtoisvapen.

Erik Spens

Ofrälse sigillering i Finland 1380–1680

Källor

I den av trycket utgivna litteraturen om sigill från 1300- till 1600-talet kan man påträffa sammanlagt 407 ofrälse sigill. De fördelar sig på följande sätt:

– Reinhold Hausen (utg.), Finlands medeltidssigill, Helsingfors 1900 – 118 sigill;

- Reinhold Hausen (utg.), Bidrag til Finlands historia III-IV, Helsingfors 1904-1912 - 108 sigill;
- J.W. Ruuth, Suomen rälssimiesten sine-teistä lopulla 1500-lukua ja alussa 1600-lukua (Om finländska frälsemäns sigill i slutet av 1500- och början av 1600-talet), Historiallinen Arkisto IX, Helsingfors 1891 - 28 sigill; och
- Yrjö Blomstedt, Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvulla (Förläning och skötsel av lagmans- och häradshövdingtjänsterna i Finland under 1500- och 1600-talet), Historiallisia tutkimuksia LI, Forssa 1958 - 153 sigill.

Det äldsta påträffade sigillet är från 1380 och har tillhört en borgare Petri Finvisson på Åland. Det visar ett bomärke i sköld.

Sigillens fördelning i tid

Tidsfördelningskurvan ger ett årsmedeltal av 1,4 sigill. Tendensen är svagt stigande: under den första fyrtioårsperioden från ett till fem och under den sista fyrtioårsperioden ett medeltal på drygt 14 sigill årligen. I kurvan ser vi två toppar: 1430-1450 och 1550-1580, samt en tydlig svacka 1520.

I ett så pass fåtaligt material som ofrälse sigill är spetsar i kurvan mer eller mindre ofrånkomliga. Om man vill kan man härleda dem ur den politiska situationen, som föranledde ett ökat eller minskat behov av sigillrade handlingar.

Under den första topperioden residerade konung Karl VIII Knutsson (regent 1438-1470) i Finland, under den senare hertig Johan (hertig av Finland 1556-1563). Det var de två längsta perioderna av hovliv i Finland, och verkade uppenbarligen stimulerande på allt samhällsliv. Svackan kring 1520 kan förklaras av instabila tider innan Gustaf Vasas trontillträde.

Sigillens fördelning i rum

Fördelningen är jämn med tanke på folk-mängden i respektive landskap, särskilt om man räknar bort andelen sigill för huvudstaden Åbo. Iögonenfallande är Ålands rätt höga andel. Där uppträder ju också de äldsta ofrälse sigillen. Bruket har tydligen spritt sig geografiskt från väster österut.

Sigillens innehåll

Bomärke utan sköld	129
Bomärke i sköld	93
Oidentificerade	60
Heraldisk bild i sköld	57
Heraldisk bild i sköld med hjälm och hjälmtecken	29
Bomärke med yttre ornament	9
Heraldisk bild i sköld med hjälm	8
Monogram	7
Heraldiserat bomärke	6
Heraldisk bild utan sköld	5
Bomärke i sköld med hjälm	4
	407

Heraldiska bilder

Djur	32
Växter	32
Sjärnor	21
Geometriska bilder - häroldsbilder	15
Vapen	13
Verktyg	12
Oidentificerade	12
	137

Sigillens ägare

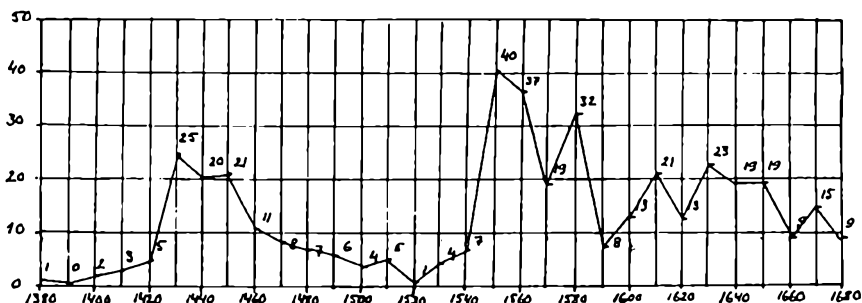
Domare och tjänstemän	186
Borgare	165
Bönder	29
Krigsmän	27
	407

Innehållsmässigt kan de ca 400 sigillen indelas i fyra huvudgrupper: rena bomärkesigill 130 st, sigill med bomärken i sköld eller heraldiserade bomärken 110 st, heraldiska sigill 100 st och oidentificerade 60 st. Bomärkena står alltså för ca 70% av sigillbeståndet medan de heraldiska sigillens andel är 25%.

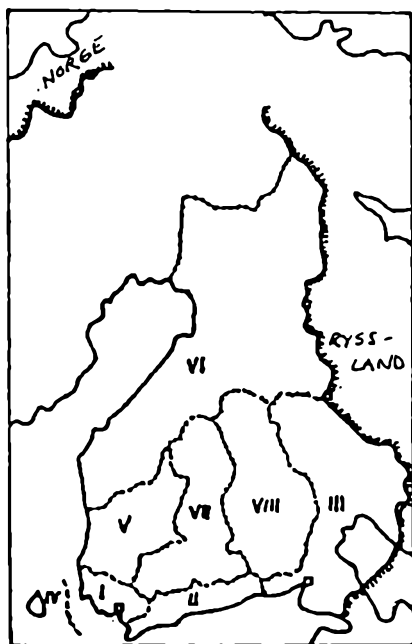
Jag tycker inte man kan avfärda $\frac{1}{4}$ som någon betydelselös minoritet, i synnerhet inte när sigillbruket var knappt hundra år gammalt då det första ofrälse sigillet påträffas. Det första frälse sigillet är från 1297 (Hausen 1900 88a), det första ofrälse från 1380 (Hausen 1900 300). De heraldiska sigillen uppträder mot slutet av perioden, det första 1513 (Hausen 1900 361).

Den ofrälse sigilleringens utveckling gick sedan sakta nedåt. Efter det att riddarhusinstitutionen grundats 1626 - alltså mot slutet av perioden 1380-1680, gjordes vissa försök

Sigillens fördelning i tid

Sigillens fördelning i rum

I.	Egentliga Finland	107
	(Åbo stad 127)	
II.	Nyland	48
III.	Karelen	42
	(Wiborg stad 31)	
IV.	Åland	33
V.	Satakunda	26
VI.	Österbotten	25
VII.	Tavastland	24
VIII.	Savolax	22
		<hr/>
		407

att hindra ofrälse vapenbruk. Principen om heraldisk rättsförmåga för envar blev dock aldrig rubbad, men 1762 infördes förbud mot ofrälse användning av speciella adliga vapenattribut (se Saigal & Degerman, Rätten till släktvapen, HT 1984 nr 49–50 s 148 ff).

Henrik Degerman

Exempel på sigillens innehåll.

Bomärke i sköld. – Hausen nr. 300: Petri Finvisson Ålänning, rådman i Stockholm 1380.

Heraldisk bild i sköld. – Hausen nr 361: Lars Skrifvare, landsfogde i Satakunda 1513.

Heraldisk bild i sköld med hjälm och hjälmtecken. – Blomstedt nr 10: Knut Knutsson Bock, borgmästare i Nyslott 1649.

Genealogisk-heraldisk kongres i Uppsala

Med en fanfare, som man genkendte fra Nobelfesten, åbnedes den 20. internationale kongres for genealogi og heraldik den 9. august 1992 i Uppsala universitets pompøse aula, hvor kongressens præsident, universitetets klokvente rektor *Stig Strömholm* bød velkommen på fem sprog. Et festligt punktum sattes den 13. med en stor banket og bal på Uppsala slot og et uddrag af Gunnar Wennerbergs udødelige musikalske lovprisning af universitetsbyen, »Gluntarne«. Med ægte svensk stilfuldhed blev kongressens programpunkter afviklet og den høje standard endnu en gang markeret af et nordisk land. Kontinuiteten fra kongressen i Stockholm i 1960 kom til udtryk i emblemet, hvis laurbærkrans denne gang omgav Upplands stolte rigsæble tegnet af *Bengt Olof Kälde*. Det organisatoriske arbejde var udført under ledelse af vicepræsidenten, generalmajor *Fredrik Löwenhielm*, præsident for Svenska nationalkommittén för genealogi och heraldik, en frugt af kongressen i 1960, og generalsekretæren, statsheraldiker *Clara Nevéus* med en stab af kompetente medarbejdere fra universitets-, arkiv-, biblioteks- og museumsverdenen, Kungl. Maj:ts Orden, Riddarhuset m.m. Arrangørerne havde sørget for finansiell støtte til deltagere fra de tidligere øst-bloklande. For første gang deltog genealoger og heraldikere fra Rusland, og forslag til nyt russisk statsvåben – en dobbeltørn uden kroner – blev præsenteret.

Det heraldiske hovedemne var begravelsesheraldik. Flere af de nordiske deltagere holdt foredrag herom. Lektor *Knud Prange* talte om senmiddelalderlig dansk adel ud fra våbener på gravsten og i kalkmalerier kombineret med genealogiske og topografiske metoder. Slottsbibliotekarier *Adam Heymowski* redegjorde for ane- og landskabsvåbenerne på Johan III's dronning Katarina Jagellonicas gravmæle i Uppsala domkirke. Læge *Siegfried de Joussineau* gennemgik gravmonu-

Heraldisk bild i sköld med hjälm. – Blomstedt nr 1: Simon Danielsson Anglenius, rådmann i Nystad 1651.

Monogram. – Hausen nr 314: Alf Olofsson från Åland 1438.

Heraldiserat bomärke. – Blomstedt nr 66-67: Martin Mikaelsson, lagläsare i Vemo domsaga 1634 och 1636.

Bomärke i sköld med hjälm. – Blomstedt nr 26: Samuel Mattsson Forssman, lagläsare i Lappee domsaga 1643.

menter på Mälarøerne. Arkivar *Nils G. Bartholdy* så de dansk-norske kongers ligbegængelser i heraldisk-vexillologisk lys. Den finske riddarhusgeneralog *Henrik Degerman* gav en kulturhistorisk redegørelse for de heraldiske elementer i begravelsesceremonier. Advokat *Hans Cappelen* fortalte om heraldik og insignier i forbindelse med den norske generalguvernør Severin Løvenskiolds død og bisættelse i 1856. Våbenmaler *Bengt Olof Kälde* gjorde rede for malingen af serafimerriddernes våbener på kobberplader gennem tiderne. Arkivar, amanuensis *Per Nordenvall* supplerede med en gennemgang af serafimervåbenerne i ordenens stambog og protokoller.

De to sidstnævnte foredrag gav deltagerne forudsætninger for at få et godt udbytte af

heldagsekskursionen til Stockholm, der omfattede besøg i Riddarholmskyrkan, på Riddarhuset, i Livrustkammaren med den imponerende udstilling om »Riddarlek och tornerspel« og Bernadotte-biblioteket på slotet, hvor der var arrangeret en udstilling af nulevende serafimerridderes våbener samt heraldiske bøger og manuskripter. Her fik deltagerne også lejlighed til at hilse på Prinsesse Christina. Derefter var der mulighed for at besøge Armémuseum med en højst seværdig særudstilling af Einar J:son Kedjas prægtige faner, inden kongressen skulle modtages på Stadshuset.

Den næste kongres finder sted i 1994 i Luxembourg.

Nils G. Bartholdy

Henrik Degerman demonstrerer en vigtig detalje i en fyrstelig eller adelig begravelsesprocesion.

Heraldisk litteratur siden sidst

Europeiska torneringar

Richard Barber och Juliet Barker: *Tournaments. Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*; 1989; 225 sidor; 300 × 220 mm; 102 svartvita och 42 färgillustrationer; pris £ 19.95; ISBN 0-85115-470-0. Boydell & Brewer Ltd, P O Box 9, Woodbridge, Suffolk IP12 3DF.

Betänker man vilken entusiasm torneringarna väckte på sin tid är det konstigt hur litet skriftligt vittnesbörd som lämnats. Medeltida krönikörer – oavsett om de var härolder eller ej – ignorerade ofta torneringar eller gjorde bara spridda noteringar om detaljer. Förklaringen kan vara att torneringarna var en självklarhet för sin samtid och skapade (liksom våra dagars motorsporter) »rubriker« först när den alltid överhängande faran slog över i verklig katastrof. Att redogöra för torneringarnas bakgrund blir därför litet som att skriva en historik, och på sin höjd kunna använda tidningarnas sportsidor som källmaterial. Medeltidshistorikern Richard Barber har tillsammans med Juliet Barker inte skyggt för svårigheterna, utan försökt skapa den hittills enda sammanhängande bilden av torneringarna i Väst Europa.

Den avgörande skillnaden mellan krig och tornering under 1100-talet bestod huvudsakligen i att man inte hade för avsikt att döda sin motståndare. När dödsfall trots allt inträffade beklagades det av båda sidor. En tornering, i ordets ursprungliga bemärkelse utgjordes av att två lag fullt beväpnade riddare möttes på ett slagfält. Detta var sportens mest farofyllda form och skulle vid mitten av 1200-talet helt ha dött ut. Istället föredrog man att simulera riktiga stridsförhållanden i dueller mellan två riddare i taget. Under 1400-talet hade många kampformer utvecklats och det är även under denna tid som torneringen anses ha nått sin absoluta fulländning vad gäller blandning av strid och överdådiga iscensättningar. Vid 1400-talet framträdde också ett mönster för när

man föredrog att hålla torneringar: gärna i samband med kröningar, furstebrollor, för att markera slutet av ett krig eller liknande riksangelägenheter. Härolden hade då också stigit i graderna sedan tidig medeltid och spelar nu närmast rollen av ambassadör. Torneringen överlevde ända in på 1600-talet. Kanske är det möjligt att en 1300-talsridbare skulle ha känt igen sin favoritsport även om praktfulla skådespel under barocken hade blivit långt viktigare än någon som helst ansats till verklig kamp. 30-åriga kriget skulle emellertid definitivt sätta punkt för dess, om än något degenererade, historia.

De hjälmtyper vi i dag knappast reflekterar över när vi ser dem återgivna i vapenteckningar, utvecklades ur torneringarnas olika krav på förbättrad säkerhet. Stickhjälmen uppträder på kontinenten ca 1400. Den följde betydligt huvudets form och utgjorde ett mindre målområde för motståndarens lansspets och gav dessutom ett bättre skydd än den stora tunnhjälmen. Stickhjälmens öppning (»grodmunnen«) gjorde det nödvändigt för ryttaren att rida något framåtböjd i sadeln för att kunna se ordentligt. Strax innan lansarna träffade, reste riddaren upp kroppen och då var hans ögon skyddade från angriparens lans. En tränad häst kunde utan hjälpor från ryttaren galoppa de sista metrarna utan att riskera dundra in i det andra ekipaget som närmade sig med hög hastighet. Bygelhjälmen (som i heraldiken enbart används av adeln) konstruerades för ett helt annat behov nämligen 1400-talets *mêlée*-torneringar. Riddaren behövde ett så stort synfält som möjligt, samtidigt som hans ansikte måste skyddas för slående klubbor och huggande svärd.

Det sena 1000-talets rustning var relativt simpel, d v s i princip endast olika ringbrynjekonstruktioner. Dessa kunde inte få lansstötter att »glida av«, som järnplåt, och den lämnade vid träff ibland rätt besvärliga svåra skrämor efter sig. Torneringar gjorde att

man ständigt strävade efter att förbättra personlig säkerhet. Flera belägg visar att *cuir bouilli* (läder som kokats i vatten och sedan fått torka indränkt i smält vax) var viktig under 1300-talet och to m in på 1400-talet. Den användes antingen självständigt eller kompletterad med annan mundering. Denna läderrustning var förvånansvärt motståndskraftig och kunde t o m få svärd- eller lansstötter att böja av. En av de stora fördelarna var naturligtvis dess låga vikt. Först vid ca 1380-talet kunde riddarna klä sig i stålplåt från topp till tå. Dessa heltäckande rustningar konstruerades ursprungligen för att uppfylla ett äkta behov av skydd, men blev så småningom en dyrbar uppvisningsrustning bara avsedd för parader.

Som redan antytts i Barkers bok var driften att hävda sig själv, snarare än lagkänsla, högst väsentligt sammanknippad med behovet av personliga vapenbilder – men det var givetvis även viktigt att kunna känna igen sina motståndare. Den personliga heraldikens utveckling och häroldernas funktion antyder dessutom närvaron av en stor och intresserad publik som ville veta vilka de stridande riddarna var. Torneringarna skapade en grogrund för heraldik även utanför riddarklassen. Säkert imponerades åskådarmassorna av den heraldiska utsmyckningen och så småningom återfinns vapenförande familjer i andra samhällsklasser än i frälset. Den tunika som bars över ringbrynjan blev en storartad plats för heraldisk utsmyckning och så sent som 1346 gick härolder runt på slagfältet för att med ledning av vapenrockarna identifiera stupade.

Tunnhjälm (slutet av 1200-talet och ytterligare hundra år framåt) gjorde bären anonym. Den platta toppen av tunnhjälm blev en självklar plats att fästa en lätt igenkännbar symbol på. Hjälmprydningen gjordes av så lätta material som möjligt: ex vis fjäder, tyg spänt över träkonstruktioner eller *cuir bouilli* och motivvärlden stod inte handskrifternas illuminationer efter vad fantasi och fantasi beträffade. Hjälmprydnaderna hade den fördelen framför skölden att de var tredimensionella och därför synliga från alla håll. Eftersom bara riddare behövde ha dem, kom de snabbt att bli symbolen för riddarvärdighet par excellence.

En av häroldernas viktigaste uppgifter var

att sammanställa olika former av vapenrullor – dels som dokumentation, dels som hjälpmedel vid identifikation av tornerande riddare. Antalet vapen ökade för varje år och en förteckning i ord eller bild var nödvändig. *Dunstable roll of arms* från 1309 är den äldsta engelska bevarade vapenrulla som upprättats med anledning av en brittisk tornering. Den listar 289 deltagande riddare. Armorialer som denna utgjorde ett ibland ovärderligt bevis på en riddares rätt till ett visst vapen.

Tournaments är till bredden fylld med detaljer om torneringsteknik, rustningar, politisk och social bakgrund samt hur olika säkerhetsbestämmelser togs i bruk. Territoriella skillnader behandlas och åskådliggörs med historiska händelser och personer. Illustrationsmaterialet ger liv åt texten och inkluderar foton ur några av de finaste bevarade medeltida manuskripten. Förutom ett fylligt register finns även en ordförklaring och en värdefull bibliografi. *Tournaments* är ett lysande bokverk och en klar källa att ösa ur så mycket man förmår.

Max. Andersson

Svenska kommunvapen

Adjunkten fil. kand. Per Andersson, Mjölby, utgav år 1983 ett 56-sidigt häfte *Sveriges kommunvapen*. Nu föreligger materialet i utvidgat skick i bokform: *Heraldiska vapen i Sverige* (ISBN 91-87784-00-9), Draking, Mjölby 1989, 112 s., indb. c:a-pris Skr 167:-.

Sverige har därmed i viss mån fått en motsvarighet till de övriga nordiska ländernas kommunalvapenverk (se rec. i Heraldisk Tidsskrift, nr 24, 1971, s. 187–8, Finland, 2:a uppl. utkom 1982, 48, 1983, s. 389–92, Danmark, och 57, 1988, s. 355–6, Norge, supplement utgivet 1988); därtill utgav Samband Íslenzkra Sveitarfélaga (Íslands kommunförbund) i september 1986 det 8-sidiga häftet *Byggjarmerki Sveitarfélaga* 1. ágúst 1986 i färg.

Framlidne statsheraldiker Scheffers vapenbok omfattade endast landskaps-, läns- och stadsvapen (Heraldisk Tidsskrift, nr 17, 1968, s. 320–1); han publicerade även västgötska (1958) och halländska (1968) häradsvapen. Betr. kommunvapen har det däremot varit sämre ställt; i Heraldisk Tidsskrift, nr

5, 1962, s. 225 resp. 230–1 anmäldes publikationer rörande Värmland och Dalarna. Sedermera fil.dr Jan Rancke utgav färgplanschen Skånska vapenbilder. Heraldik i landskap, län, kommun och härad – egentligen ett särtryck ur Sydsvenska Dagbladet Snällposten 30 april 1966, s. 29–31; däri återfinnas samtliga dåvarande 13 stadsvapen samt vapen för 18 av de 23 häraderna, 13 av de 18 köpingarna och 12 av de 96 landskommunerna (numera har Skåne endast 33 »enhetskommuner«), medan de av Kungl. Maj:t den 14 sept. 1944 resp. 23 nov 1951 för Örkeneds kommun (se Göinge Hembygdsförenings årsbok 1965, s. 56–9) och Bromölla köping (se När Var Hur 1954, pl. VII vid s. 169) fastställda vapnen saknas. Försäkringstjänsteman Stig-Åke Petersson, Stockholm, har i ett antal uppsatser i olika hembygdsförbundsårböcker (t. ex. Kalmar län 1977) förtjänstfullt presenterat kommunheraldiken i vederbörande län. Tidskriften Vår Bostad (Stockholm) utsände med anledning av HSB:s 60-årsjubileum 1983 en stadsvapenplansch i färg.

I Anderssons arbete saknas dock färgplanscher och obsoleta vapen behandlas ej; med begreppet »kommun« avses enbart primärkommuner enligt RF (regeringsformen) 1:7 och icke kyrkliga kommuner enligt regeln i RF öb 9 5 st. Likväl fyller verket ett länge känt behov, även om illustrationerna inskränkts till ett av författaren nyritat urval, nämligen 80 av de f.n. förekommande inalles 279 kommunvapnen. Urvalet är godtyckligt, även betr. kompositionstekniken. Den tidigare – och då ej vapenförande – köpingen, numera kommunen Grästorps nykomponerade vapen måste – med en oavsiktlig lustighet – betecknas såsom gräsligt; det uppvisar ej mindre än sex allmänna bilder! Det torde vara rekord i »lagerkatalog« från en nutida heraldikers verkstad.

I en allmän inledning på 20 sidor förklaras olika aspekter på heraldiken (jfr Heraldisk Tidsskrift, nr 56, 1987, s. 309–10); den synes vara en god sammanfattning av vad olika författare hitills anfört, men framhävandet av de i officiellt fastställda vapenbeskrivningar icke förekommande begreppen »dexter« och »sinister« har aldrig varit övertygande (s. 11 och 15). Här skola blott göras några anmärkningar till kapitlet »Heraldisk

institutioner«: I samband med riksarkivets heraldiska sektionens upphörande år 1983 ombildades även statens heraldiska nämnd till en riksarkivets (SFS 1983: 414–5, 1988, s. 1187). Nationalkommittén, vars statuter med kommentarer publicerades i Släkt och Hävd nr 3, 1971, är snarast ett internationellt kontaktorgan för däri representerade – i ett, synes det, godtyckligt urval – heraldiska och genealogiska institutioner och samsamlingar. Societas Heraldica Scandinavica nybildades såsom sådant först år 1959; stiftelseåret 1941 står endast för en av dess samtidigt upplösta danska föregångare. Västra Sveriges heraldiska sällskap, som verkat sedan 1960 och antog nuvarande namn 1963, omtalas blott ha sitt säte i Göteborg på en rad, medan en därur år 1976 på aldrig offentliggjorda grunder skedd utbrytning erhållit ej mindre än fem rader (s. 24)! Eljest är hoktiteln helt missvisande.

Den egentliga registerdelen är uppställd i bokstavsordning. Därav framgår, att fem kommuner (Ale, Essunga, Gullspång, Härnyda och Tomelilla, som redan 1961–63 debatterade köpingsvapenfrågan; jfr Ystads Allehanda 2/12 1961 s. 17) sakna vapen och tio (Dals-Ed, vars officiella blasonering bortfallit, Dorotea, Härjedalen, Härnösand, Kalix, Svenlunga, Tibro, Åsele, Åstorp och Älvdalen) underlåtit att registrera sina vapen enligt SFS 1973:686. Denna registrering, som från saklig synpunkt tydligen ej medför några garantier (Uppsala omregistrerade 1986 sitt gamla vapen med lejonet »i gult med svart kontur«!), har dock sekundärintresse; ett vapen bör dateras efter Kungl. Maj:t:s fastställelse (motsv.) för att man skall kunna följa stiltutvecklingen. Om Mora (se Heraldisk Tidsskrift, nr 5, 1962, s. 230) borde ha tillagts, att vapnet tidigare förts av Mora såväl landskommun som – senare – köping (sedan dåvarande Morastrands köping sammanslagits därmed), medan betr. Svedala bort hänvisas till det år 1960 fastställda vapnet för Svedala köping (ej »municipalsamhälle«); det nya vapnet är ytterligare ett exempel på heraldisk klåfingrighet med en närmast löjväckande allusion. För Gnosjö hänvisas till »en hedersmedalj att bäras i Vasaordens gröna band«; därmed åsyftas medaljen med inskriften »Iuvat indulgere labori« (se Nordisk numismatisk

unions medlemsblad, nr 4–5, 1959, s. 80 ff., och senast riksdagsmotion 1991/92: K812). Någon frimurarloge med namnet »St Johannes« finnes ej i Göteborg, däremot johanneslogen Salomon à trois Serrures, vars vapen inspirerat till Hallsbergs sockensigill, sedermera köpingsvapen (se min redogörelse i Göta Provinsial Loge 200 år. Det senaste halvsekllet, Göteborg 1988, s. 50).

Nyåret 1992 återuppstodo Gnesta och Trosa kommuner, båda tidigare förande köpingsvapen (1957) och stadsvapen (1934), fastställda av Kungl. Maj:t.

Boken kan beställas från utgivaren under adress Storgårdsgatan 38, S-595 33 Mjölby (postgiro 448 74 35-2).

Det förljudes, att inom riksarkivet f.n. näras avancerade planer på ett större vapenverk av svensk offentlig heraldik. Man får därvidlag hoppas, att erfarenheterna ifrån tidigare utgivningar tillgodogöras. De finländska och norska vapenböckerna voro båda alfabetiskt ordnade, den förra därtill hierarkiskt (dvs. bl.a. stads- och köpingsvapen för sig), den senare regionalt med kommungränserna inlagda på fylkeskartor. Något liknande system vore bestämt att föredraga framför den danska motsvarighetens rent kronologiska, oavsett vapnens proveniens. Förändringar i kommunernas indelning och organisation synas ävenledes genomgående dåligt beaktade, men sakna ingalunda intresse med tanke på de svåröverblickbara kommunreformer som avlöst varandra i Sverige de senaste 40 åren (jfr Årsbok för Sverige kommuner och, sedan 1968, Rikets indelningar). Även rikhaltiga register med korphänvisningar kunna erbjuda nyttig information.

L. P-n

Riddarvapnen från Sonnenburg

Knut Knutson, Jan Peder Lamm, Charlotte Widenfelt (red.), *Riddarvapnen från Sonnenburg. Ett återfunnet krigsbylte. Statens Historiska Museum 1991, 99 s., ill.*

Denne smukke og letlæselige bog giver – gennem en række enkeltbidrag – en kortfat-

tet kulturhistorisk indføring med særligt henblik på den del af Johannitterordenen, der blev omfattet af reformationen. Anledningen til udgivelsen er en udstilling af våbenskjolde fra Balley Brandenburg, der er omtalt i Heraldisk Tidsskrift 1991, s. 201.

Blandt bogens talrige illustrationer må de 35 farvegengivelser af disse våbenskjolde særligt fremhæves. Christopher von Warnstedt har påtaget sig den omfattende opgave at udarbejde en fortegnelse med biografiske oplysninger om de 1140 riddere, som er repræsenterede i samlingen. Fortegnelsen bidrager væsentligt til forståelsen af den sociale ramme for våbenskjoldenes tilblivelse.

Blandt de ordensriddere, der har grebet bestemmende ind i historiens gang, fremhæves bl.a. Paul von Hindenburg. Om »denne ovanligt store hedersman, skicklige fältherre och varme Sverigevän« konstateres, »att han alltid bar Johannitterorden överst om halsen, även om detta ibland kunde vara fel i förhållande till andra halsdekorationer. När en annan fältmarskalk en gång påpekade just detta, blev han avsnärt med ett ilsket muttrande: Wo das verdammte Kreuz hängt – bestimme ich.«

Anmelderen, der i øvrigt deler beundringen for von Hindenburg, vil dog ikke udelukke, at den gamle krigers karakter også havde sine skyggesider.

Den heraldisk interesserede kunne nok have ønsket sig, at heraldiske spørgsmål – som bogens titel lod formode – havde fået en endnu mere fremtrædende rolle. På den anden side vil heraldisk og ordenshistorisk interesse jo erfaringsmæssigt ofte gå hånd i hånd hos læserne.

Af egentlig heraldisk karakter er særlig Tom C. Bergroths indlæg *Ordensvapen*. Forfatteren kommer dels ind på en række specielle forhold vedrørende våbenskjoldene fra Sonnenburg, deres tilblivelse, tekst og op-hængning m.v., dels behandles – vistnok i tilknytning til den foreliggende litteratur – Balley Brandenburgs heraldik i almindelighed.

Bergroth ser i kvadreringen af det personlige våben med ordensvåbnet hos de tyske storpriorer og Balley Brandenburgs herremestre en imitation af Den tyske Ordens »Hochmeister«, som skulle have indført skikken tidligere. Det er meget tænkeligt, at

der her er tale om et tegn på rivalisering. (Senere ses også eksempler på skikken i det böhmiske johanniter-storpriorat). Det fælles forbillede skal dog vel søges hos Johanniterordenens stormestre, ligesom bispernes kvadrering af slægts- og stiftsvåben muligvis kan have spillet ind.

De heraldiske sædvaner hos johanniterne og i Den tyske Orden har flere berøringspunkter, og det må i det hele taget antages, at forståelsen af den ordensridderlige heraldik og dens sociale funktioner kan uddybes, hvis man i videre omfang end sædvanligt sammenholder de enkelte heraldiske fænomener, som de fremtræder hos de forskellige ordner og ordensforeninger.

Det kunne have været interessant med nogle flere overordnede udviklingsperspektiver. Når man beskæftiger sig med johanniterne, falder det således f. eks. i øjnene, hvorledes ordenens symbolverden verdsliggøres. Denne udvikling var indtil den nyeste tid generel, men måske nok særligt udpræget dér, hvor reformationen vandt indpas. Det kan også nævnes, at tendensen til at kodificere de heraldiske regler synes at have ramt Balley Brandenburg hårdere i den efternapoleoniske periode end den katolske orden. Maltesernes heraldik er således fortsat i hovedsagen normeret ved sædvaner inden for den ramme, som sættes af kanonisk ret og relevante nationale regler.

I afsnittet *Johanniterorden i Sverige under middelalderen* gør Christopher von Warnstedt på baggrund af de velpublicerede svenske johannitersigiller nogle enkelte observationer bl. a. vedrørende »malteserkorsets« opkomst i Sverige. Det konstateres endvidere, at slægtsvåben kombineret med ordenstegnet aldrig for alvor synes at have vundet indpas i ordenen i Sverige. Man kan i denne forbindelse beklage, at det har ligget uden for bogens rammer at give en samlet fremstilling af ordenens middelalderlige sigillografi og heraldik i Skandinavien (prioratet Dacia) – et emne, der rejser flere interessante spørgsmål.

I øvrigt er johanniternes historie i middelalderens Sverige bl. a. præget af en insubordination over for de danske foresatte, der må smerte en moderne skandinav. Den kollektive selvhævdelse står dog ikke alene: Kan hændes, at den heraldiske pragt, man særligt efter

reformationen møder hos johanniterne, til tider har været udtryk for en *individuel* selvhævdelse, der burde være fremmed for mænd, som forfølger åndelige mål. Frederik Löwenhielms slutord gør det i hvert fald klart, at de virkelige herrer i Hospitalsordenen altid er de fattige og syge.

I det hele taget kompenserer den sunde grundholdning til den johannitiske tradition i nogen grad for det, bogen måtte mangle i udførlighed.

Bertil A. Frosell

Sveriges ridderskap och adels kalender 1992

Sveriges ridderskap och adels kalender 1992. Utgiven av riddarhusdirektionen. Nittionionde årgången. Norstedts Tryckeri AB, Stockholm 1991.

Kalendern utkom före julen 1991. Den blev föremål för kommentarer vid följande års adelsmöte, och recensionen av kalendern har därför fått anstå.

För mången köpare av kalendern var det nog en besvikelse, att inte tillträdande riddarhusgeneologen fil. doktor Lars Wikström med god erfarenhet som redaktör för Ointroducerad adels kalender åtagit sig att redigera rubricerade kalender.

Kalendern upptar 46 grevliga, 123 friherrliga och 448 adliga ätter eller totalt 617 ätter. Vissa av dessa ätter är dock utgångna på svärdssidan. Ytterligare omkring 100 ätter beräknas fortleva utomlands. Beträffande 6 av de grevliga ätterna tillkommer värdigheten i ett fall endast huvudmannen och i övrigt honom och hans manliga avkomlingar i primogenitur. 10 av ätterna har grevlig värdighet enligt 37 § i 1809 års regeringsform, vilket innebär, att endast huvudmannen innehar värdigheten. I förteckning över friherrliga ätter lämnas motsvarande uppgifter beträffande dessa ätter. Men de lämnade uppgifterna är missvisande. Noternas sifferhänvisningar kan ha blivit omkastade. Man saknar uppgift om hur många av de adliga ätterna, som har betecknats som kommentörsätter. Man saknar också uppgift om hur många av de i kalendern upptagna ätterna, som kan antagas ha rösträtt vid adelsmöte.

Åtskilliga av kalenderns ätter är bosatta utomlands. Sådana ätter och ättegrenar är av föga intresse för många kalenderläsare och kan av dem betraktas som en inte nödvändig utrymmesbelastning.

En nyhet i kalendern är en förteckning över i föregående kalender upptagna medlemmar, som avlidit. En sådan redovisning borde ha skett i vederbörande ätt. Ointroducerad adels kalender är i detta hänseende föredömlig. Den nya förteckningen är nog för flertalet läsare skäligen ointressant.

I kalendern redovisas numera »efter särskild anmälan« adoptivbarn med beteckningen (adopt). Denna beteckning är emellertid tvetydig och innebär troligen för många läsare, att barnet adopterats av båda föräldrarna. I allmänhet har dock en av föräldrarna adopterat andre makens barn före äktenskapet. Hustru kan alltså adoptera den adlige mannens utomäktenskapliga barn.

Vid 1992 års adelsmöte förekom diskussion angående motionsvis framfört yrkande att i kalendern redovisa samböförhållanden. Ett bifall till yrkandet skulle ha inneburit, att kalendern förvandlats från en släktkalender till en släkt- och familjekalender. En sådan kalender skulle givetvis ge läsaren betydligt mer information än vad nuvarande kalender kan ge. Den skulle också anpassas till det verkliga förhållandet i nuvarande samhälle. Sambobarn har full arvsrätt och rätt till faderns namn. De borde också ha kalenderrätt.

Efter förordet följer traditionsenligt en »Inledning«, som avser att ge en summarisk redovisning av den svenska adelns historia men som ingenting säger om invandrade ätter. I denna inledning är inte heller någonting sagt om tillkomsten av förutnämnda kommandörsätter. Uppgifter om dessa ätter lämnas först i slutet av kalendern i samband med att kalenderns ätter förtecknas i nummerordning. Det ter sig inte särskilt konsekvent att på sått sker redovisa adelns historia i skilda sammanhang.

Enligt angivna förteckningar skulle på Riddarhuset ha introducerats 142 grevliga och 405 friherrliga ätter. Antalet introducerade friherrliga ätter är dock högre. Förteckningen över dessa ätter började upprättas 1719, och i förteckningen upptogs då inte sådana ätter, som blivit upphöjda i grevlig vär-

dighet. Elgenstierna har i sina ättartavlor antecknat t.ex. att friherrliga ätten Falkenberg af Sandemar blev introducerad mellan nr 82 Clerck och nr 83 Örneklou.

Den senast introducerade adliga ätten har fått nummer 2349, men förteckningen började upprättas sistnämnda år och avsåg då existerande ätter. Förteckningen upptar alltså inte ett antal ätter, som före nämnda år fått högre adlig värdighet. En kalenderläsare får inte uppgift om hur många friherrliga och adliga ätter, som i verkligheten har introducerats, och Riddarhusets tjänstemän kan vid visning av lokalerna för besökande gäster inte lämna sådana uppgifter.

Även om man skulle fastställa antalet introducerade ätter, vilket i och för sig inte torde medföra större svårigheter, kan man därmed inte konstatera hur många ätter, som har eller har haft rösträtt vid adelsmöten eller vid ständsriksdagarna. Fram till frihetstiden röstade adeln i fyra klasser – grevar, friherrar, obetitlade adliga riksrådsättlingar, d.v.s. riddarklassen och övrig obetitlad adel eller svenneklassen. Klassindelningen återinfördes 1778, och till riddarklassen hänfördes även adliga kommandörer av svensk orden, de s.k. kommandörsätterna, som skildes från samhörig adlig ätt genom litterabeteckning. Antalet betitlade och obetitlade adliga ätter, som har eller har haft rösträtt, består alltså av ett okänt antal introducerade ätter plus ett antal ätter med litterabeteckning.

I angivna förteckningar har anmärkts – i förteckningen över adliga ätter med en något ofullständig hänvisning – vilka ätter, som tillhört den ursprungliga riddarklassen. Av intresse borde också vara att få veta vilka ätter, som innehaft grevskap och/eller friherrskap.

Enligt beslut vid adelsmöte skall ätteingressernas historik kompletteras. Beslutet kan kanske vålla problem beträffande ätter och ättegrenar, som fått adlig värdighet efter bördstalan vid domstol. Nuvarande kalender har beträffande en sådan ätt under rubriken »Söner« blandat ihop begreppen bröder och halvbröder.

Sammanfattningsvis bör tilläggas beträffande avsnittet om adelns historia, att i kalendern redovisad historia kan i vissa delar

betraktas som ofullständig och inte bör, på sätt nu sker, redovisas i skilda sammanhang.

Kalendern är inte anpassad efter gällande namnlag, som skiljer mellan förnamn, mellannamn och efternamn. Släktnamn är inte längre något rättsligt begrepp. Make kan efter vigseln behålla sitt efternamn eller anlägga andre makens efternamn och i så fall förvandla sitt efternamn till mellannamn. I vigselnotiser förekommer emellanåt uppgift om att brudgummen anlagt brudens efternamn. Är detta ett adligt namn, kan kalendern sakna uppgift om namnbytet. Änka, som ingår nytt gifte, kan behålla förre makens namn som mellannamn. Kalenderns läsare skulle få bättre information, om änka, som ingår adligt gifte, redovisades med det namn, som hon bar före det nya giftet, eventuellt med tillägget »född« jämte s.k. flicknamn. Beträffande min egen släkt kan jag notera, att korrekturläsaren inte klarat det danska förnamnet Kirstine. Egendommeligt är att i kalendern angivet släktnamn inte finns med i »Förteckning över ingifta (kvinnliga)«. I denna förteckning finns däremot det i kalendern inte redovisade mellannamnet. Man kan mistänka, att redaktionen överlätit åt datorn att bestämma över innehållet i förteckningen. I ätteingresserna borde anges, om det adliga namnet bärs av andra än ättemedlemmar.

Finlands adelskalender redovisar numera uttal beträffande vissa adliga ätters namn. Det finns nog läsare av den svenska kalendern, som skulle behöva information beträffande uttalet av t.ex. de adliga namnen Taube och Kruise af Verchou.

I Finlands adelskalender har ätten Charpentier i ätteingressen fått uttalsförtydligande. Ätten i den svenska adelskalendern återgivna vapensköld har i Dahlby/Raneke fått följande beskrivning: i blått fält på grön mark en brunn med flödande vatten var bredvid står en naturfärgad hjort, »vändande sitt huvud mot brunnen«. Men ätten i Finlands adelskalender återgivna vapen har ett annat utscende – hjorten har frambenen framför brunnskaret och bakbenen bakom

karet och kan i denna ställning inte vända huvudet mot brunnen. Enligt beslut av adelsmötet skall emellertid verkställas en översyn av kalenderns vapenbilder.

Adliga ätten Gyllensvaan har i kalendern betecknats som utgången på svärdssidan. Det är nog ett påstående, som kan diskuteras och som bör jämföras med riddarhusdirektionens beslut beträffande grevliga ätten Beck-Friis. Lagen om avveckling av fideikommiss har åberopats i diskussionen om dessa två ätters bestånd, men förlust av fideikommissrätt behöver inte innebära förlust av rätt till titel, namn, vapen eller adelsmötesröst.

Det kan ifrågasättas, om jurist (sid 603) bör godtagas som yrkesbeteckning.

På en av de inledande sidorna i kalendern lämnas uppgifter om Riddarhusets direktion, revisorer och tjänstemän. Fråga är om inte namnuppgift m.m. borde lämnas också beträffande valberedningens ordförande. Kalenderläsare kan kanske vilja lämna förslag beträffande personer, som är villiga att kandidera t.ex. som ledamöter i riddarhusutskott.

I kalendern förtecknas ett hundratal släktföreningar inom adeln. Vissa ärenden vid adelsmöte, bl.a. kalenderfrågor, borde kunna förberedas genom att riddarhusdirektionen ger dessa föreningars styrelser tillfälle att avge yttrande över preliminära förslag.

Den svenska adelskalendern domineras fortfarande av principer, som gällde 1800-talets kalendrar. Det finns nog inte anledning att hoppas att nästa kalenderutgåva – jubileumsutgåvan 1995 – skall undergå förnyelsens förändring. Kalenderbyråkrati är ett mycket fast begrepp, som inte i första taget påverkas av utvecklingen i samhället. Illa varslande är att den s.k. kulturrepresentanten i riddarhusdirektionen, d.v.s. ledamoten som svarar för genealogiska och heraldiska ärenden, kalenderärenden samt spörsmål rörande bibliotek och arkiv, har flyttats ner till suppleantplats.

Erik Spens

Ungarsk kongresrapport

Genealogica et Heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely 2.-6. 10. 1990, red. af Iván Bertényi og László Czoma. Keszthely 1992. ISBN 963 04 1931 9. 164 sider, ill. Pris: 40 DM/35 CHF/130 FF/260 ATS hos Helikon Kastélymúzeum, Szabadság u. 1, H-8361 Keszthely, ved indsættelse på bankkonto: Magyar Nemzeti Bank, Budapest No. MNB 499-90173-2965 (ikke check).

Den 19. internationale genealogiske og heraldiske kongres var planlagt til at skulle finde sted i 1990 i Versailles, men lod sig ikke gennemføre. Med kort varsel blev der i stedet afholdt »internationale genealogiske og heraldiske dage« på det store, smukke slot i Keszthely ved Balatonsøen i Ungarn. Ved afslutningen blev det vellykkede arrangement, som den kendte ungarske heraldiker Iván Bertényi havde organiseret, erklæret for at være den 19. internationale kongres. Deltagerantallet var på grund af omstændighederne ikke stort, men så meget desto mere prisværdigt er det, at man har set sig i stand til at udsende en trykt, illustreret rapport. Af de 10 offentliggjorte foredrag på tysk, fransk eller engelsk har de 8 mere eller mindre tilknytning til Ungarn. Bertényis artikel »Histoire des armoiries de Hongrie« er en grundig redegørelse for kongeriget Ungarns våben og dets genindførelse som aktuelt statsvåben. Desuden kan man bl.a. læse om våbenbreve til slovakiske og ungarske byer i 1400-tallet, ordenstegn omkring våbener i det østrig-ungarske monarki, europæiske laugsvåbener med hjelmtegn og naturalistiske elementer i ungarske hjelmtegn. Bogen indeholder også to nordiske bidrag, nemlig Adam Heymowskis »Poland's heraldic clans - their origin and transmutation« og Nils G. Bartholdys »Das Dreikronenwappen des ersten nordischen Unionskönigs«.

Nils G. Bartholdy

Polens ørn og norske løve

Bjørn Bratbak: *Hvite ørn og norske løve*. Utg. av Polsk-Skandinavisk Forskningsinstitut. København, 1991. Postboks 2532, DK-2100 København Ø. 37 s ill. ISBN 87-89048-16-4.

Dette forskningsinstitutet har tidligere utgitt 14 publikasjoner med historiske emner av interesse både for Polen og Skandinavia. I dette arbeidet som vel må bli nr. 15 i denne serien, behandler forfatteren det polske våpen med ørnen og det norske riksvåpen.

Siden middelalderen har Norge og Polen hatt henholdsvis løven og ørnen som sine rikssymboler. Dette er våpendyr som har hatt, og fortsatt har en sentral plass innenfor europeisk heraldikk, og hvis røtter vi kan finne som herskersymboler årtusener tilbake i tiden. Historisk sett er det ikke så mange kontaktpunkter mellom Polen og Norge. For den som er opptatt av heraldikk og symbolbruk er det derfor spesielt interessant når det viser seg flere paralleller og kontaktflater mellom de to lands våpendyr.

Under krigen omkring midten av 1600-tallet kjempet både Danmark-Norge og Polen mot den svenske kong Karl X Gustav. På de tidstypiske medaljer og kobberstikk med allegoriske skildringer av slag og politiske hendelser fra den tiden, er såvel den polske ørn som den norske løve gjengangere. I den store nordiske krig 1700-1721 var disse våpendyrene igjen i bruk i tidens billedpropaganda.

Et resultat av den store nordiske krig er at den hvite ørn gjorde sitt inntog i norsk heraldikk, hvor den fremdeles har en livskraftig posisjon i Holmestrand's byvåpen fra 1898. Det er: På rød bunn en sølv flakt ørn som i høyre klo holder et gull anker og i venstre klo en gull æskulapstav. I blått hjerteskjold en sølv »fregatt«. Kommuneflagg fastsatt ved kgl. resolusjon 23. juli 1982 viser det samme motiv (se Heraldisk Tidsskrift, bd. 6, nr. 51, 1985, s. 12).

På senhøsten 1711 ble den svenske fregatten »Vita Örn« sjøsatt fra marineverftet i Karlskrona. Sven Tito Achen har antydnet at skipsnavnet kan forklares via den dynastiske forbindelse mellom Sverige og Polen (se S. T. Achen: Heraldikkens femten glæder. Kbh. 1978). Den polske prinsesse Katharina Jagellonica var gift med Johan III, svensk konge i tiden 1569 til 1592. Deres sønn Sigismund var en tid både svensk og polsk kong. Hvorvidt kong Karl XII's marinestyrrelse hadde dette for øyet, eller om de valgte navnet ut fra samtidens politiske situasjon, får stå ubesvart. At det er Polens hvite ørn som

skipet fikk navn efter, kan det være liten tvil om.

Selv om »Vita Örn« var kjent som den svenske marines skarpeste seiler, skulle den komme til å møte sin skjebne tre år senere. Det var ved daggry 25. april 1715 at Peter Wessel med sin »Løvendals Galley«, klarte å avskjære »Vita Örn« etter svenskens nederlag i Storebelt. »Vita Örn« ble tatt som prise og innlemmet i den dansk-norske fellesflåte, hvor den ble omdøpt til »Hvide Örn« og med Peter Wessel som skipssjef. 4. februar 1716 ble Peter Wessel adlet for sine bedrifter med navnet Tordenskiold. (se Heraldisk Tidsskrift, bd. 1, nr. 1, 1960, s. 38). Tyngst veide nok erobringen av »Vita Örn«, noe som ble markert i hans firedelte adelsvåpen og der andet felt viser i rødt en sølv ørn. Våpenet med den hvite ørn ble opprettholdt for Peter Tordenskiolds brorsønn som fikk adelspatent i 1761. En sønn av denne brorsønnen igjen, Johan Heinrich Tordenskiold, testamenterte i 1819 sin formue til opprettelse av en høyere skole i Holmestrand. Dermed fikk Holmestrand tilknytning til den Tordenskioldske familie. Ved kongelig resolusjon av 14. november 1898 ble den hvite ørnen fra Tordenskiolds våpen fastsatt som Holmestrands byvåpen. Æskulapstaven symboliserer byens kurbad, mens ankeret er symbol for byens skipsfartnæring.

I Bjørn Bratbaks arbeid gjøres det rede

for utviklingen av riksvåpene både for Polen og Norge. Under 2. verdenskrig forlangte tyske okkupasjonsmyndigheter at kongekronen skulle fjernes fra det norske riksvåpen.

Under kommunistisk styre fikk heller ikke Polen beholde kronen på sin ørn. Etter kommuniststyrets fall er igjen kronen kommet på plass på den polske ørn. Frie polske styrker deltok sammen med andre allierte styrker i gjenerobringen av Narvik fra tyskerne i 1940.

Grotesk virker det derfor når den norske arbeiderpartiregjering i 1954 nektet den polske flyktningekoloni i Norge å utsmykke gravmonumenter over falne polske soldater og krigsfanger med det riksvåpen som disse hadde kjempet og falt for under krigen. Den norske regjering hadde planlagt utformingen av gravmonumentene sammen med kommunist-Polens legasjon i Oslo, og var kommet til at gravstedene skulle forsynes med den polske kommuniststatens riksvåpen, ørnen uten krone. Dette førte til protester. Først ved 50-års markeringen av gjenerobringen av Narvik ble monumentet på Vestre Gravlund i Oslo forsynt med både kors og med Polens riksvåpen med ørn med krone.

Dette er i det hele interessant og tankevekkende lesning. Arbeidet er forsynt med noter og med et engelsk summary.

Harald Nissen

Otfried Neubecker 1908–1992

Den tyske heraldiker, vexillolog og ordenshistoriker *Otfried Neubecker*, der døde den 8. juli 1992, havde internationalt ry og var også et kendt navn i Norden. Allerede som skoleelev læste han Philipp Jakob Speners heraldiske værk på latin, og hele livet var han lidenskabeligt optaget af at suge viden til sig om heraldik og beslægtede emner. Efter historiske og kunsthistoriske studier, der afsluttedes 1931 med en dissertation om det tyske våben 1806–71, blev han videnskabelig medarbejder hos den embedsmand i rigsindendrigsministeriet, der førte tilsyn med mindesmærker. Embedet blev ophævet i 1933. Da Neubeckers daværende hustru var af jødisk slægt, var han i nazi-tiden udelukket fra at få formel, offentlig ansættelse og måtte ernære sig som forfatter og våbenkunstner. Han var i Gestapos søgelys og skjulte en overgang en udenlandsk fagfælle. Efter krigen tillod de allierede ham at reorganisere den gamle forening »Herold« i Berlin, men intern uoverensstemmelse førte til et brud, hvorefter han dannede »Wappen-Herold«, der udgav tidsskriftet »Der Tappert« (1964–79) og startede »Allgemeine Deutsche Wappenrolle«. I en årrække underviste han i heraldik ved Freie Universität Berlin. Han skrev små heraldiske lærebøger og stod for de tyske udgaver af Léon Jéquieres bearbejdelse af D. L. Galbreaths klassiske

»Manuel du blason« og Whitney Smiths »Flags through the Ages and across the World«. Endvidere har han leveret vægtige bidrag til Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, og numismatikeren Wilhelm Rentzmanns våbenleksikon genudgav han 1974 heraldisk ordnet og med supplerende tegninger som et brugbart »Wappen-Bilder-Lexikon«. Hans store værk »Heraldik. Wappen, ihr Ursprung, Sinn und Wert« fra 1977 blev oversat til flere andre sprog. Per Nordenvall besørgede en svensk udgave. Selv havde jeg fornøjelsen at stå for den danske bearbejdelse og havde et fortrinligt og meget lærerigt samarbejde med ham om opgaven. Neubecker var alvidende på sit felt og samtidig åben over for nye synspunkter. Systematikken i Sven Tito Achens »Danske adelsvåbener« drog han nytte af. Han var yderst velorienteret om heraldikken i Norden og læste uden besvær faglitteratur på de nordiske sprog. I 1961 komponerede han forbundspræsident Heinrich Lübkes våben, da denne var blevet dansk storkorsridder. I 1982 modtog han den finske Gustaf von Numers-pris. Neubecker slog sit navn fast uden at opnå de ydre vilkår, som hans store begavelse berettigede ham til. Men det var ham en glæde for ti år siden at modtage Bundesverdienstkreuz. Hans valgsprog var præget af stædig langmodighed – *tandem bona causa triumphat*.

Nils G. Bartholdy

Heraldisk vagtskifte

Selskabets æresmedlem og sekretær gennem 29 år, dr.h.c. Ole Rostock, har på grund af alder ønsket at fratræde sekretærposten. På generalforsamlingen i foråret valgte medlemmerne, efter indstilling fra Styrelsen, Carsten Frölich til ny sekretær.

Ole Rostock har gennem årene nærmest fået status som vort altvidende, heraldiske orakel som interesserede over hele verden tyede til for råd og vejledning. Det er lykkedes Styrelsen at overtale Ole Rostock til fortsat at virke som konsulent i heraldiske spørgsmål.

Carsten Frölich, hvis interesse for heraldik og vexillologi ofte har præget de prægante grafiske og heraldiske design han har udført for klienter i og uden for Danmark, vil være mange bekendt som kunstneren bag en række af de kongelige erindringskeer, hofjuvelererne, som en speciel dansk tradition, udsender ved begivenheder i Kongehuset.

Kunsthistoriestudiet ved Københavns Universitet har yderligere beriget en medfødt, seriøs kunstnerisk sans, og det er således i bedste heraldiske tradition, at devisen under hans våben lyder: "IN ARTE VITA ET PVLCHRITVDO". Carsten Frölich er tildelt ridderdekorationerne af Norges Sct. Olav orden, Finlands Hvide Rose og Thailands Kroneorden.

Adressen på Sekretariatet for Societas Heraldica Scandinavica er herefter: Maltevangen 15, DK 2820 Gentofte. Telefon: 31 65 06 08.

To our international members and subscribers. Please note the change in the board of "Societas Heraldica Scandinavica". Our secretary through 29 years, dr.h.c. Ole Rostock has retired and Carsten Frölich has been elected new secretary.

The address of the secretariat is: 15, Maltevangen, DK 2820 Gentofte, Denmark.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 170. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemt gennem dansk postgiro 6 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, cand. phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2000 Frederiksberg, Danmark. Ved indbetaling på postgiro bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 29 og 35 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, excl. porto: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. – Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50. – Fra og med nr. 43, pr. stk. Dkr. 62,50. – Nr. 49–50 (jubileumsskriftet) Dkr. 296. – Fra og med nr. 54, pr. stk. Dkr. 75.– Fra og med nr. 58, pr. stk. Dkr. 80. – Fra og med nr. 61, pr. stk. Dkr. 85.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavler. Dkr. 37,50 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 2. J. C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Dkr. 50,00 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 3. Ole Röstock: Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. København 1990. Dkr. 60,00 (excl. porto).

Heraldik i Norden (= Heraldisk tidsskrift nr. 49–50). Dkr. 296,00 (excl. porto).

Redaktør:

Greve Poul Holstein, Livjærgade 29¹, 2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, 4000 Roskilde, Danmark.

Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Bergudsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Förlagsfaktor Max. Andersson, Dannemoragatan 18, v tr, S-113 44 Stockholm, Sverige.

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark.

Generalmajor Thorbjørn Bergersen, Sunnveien 45, N-1315 Nesøya, Norge.

Advokat Hans Cappelen, Sørkedalsveien 6, N-0369 Oslo 3, Norge.

Riddarhusgeneralog Henrik Degerman, Irjala Gärd, SF-03400 Vichtis, Finland.

Fuldmægtig, cand. jur. et art. Bertil A. Fosell, Ved Klosteret 10, DK-2100 København Ø, Danmark.

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Vapenmålaren Bengt Olof Kälde, Norrtäljegatan 9A, S-753 27 Uppsala, Sverige.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Skriftställare Leif Pahlsson, Förtroligheten 4, S-412 70 Göteborg, Sverige.

Greve Erik Spens, Bergudsvägen 5, S-182 33 Danderyd, Sverige.

Lærer Bent Østergaard, Rundvangen 6, DK-2605 Brøndby, Danmark.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Forsker Tom C. Bergroth, Slottsgatan 33 D, 54, 20100 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Sørkedalsveien 6, 0369 Oslo 3, Norge.

Carsten Frölich, Maltevangen 15, 2820 Gentofte, Danmark (sekretær).

Greve Poul Holstein, Livjærgade 29¹, 2100 København Ø, Danmark (redaktør).

Journalist, cand. phil. Peter Kurrild-Klitgaard, Matthæusgade 16, 2. sal, 1666 København V, Danmark.

Statsheraldiker Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm, Sverige.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (Selskabets heraldiske konsulent).

Flv. departementchef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, Reykjavík, Island.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 Frederiksberg, Danmark.

Cand. phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8², 2000 Frederiksberg, Danmark (kasserer).